

SHABAN SINANI

TEKSTI BIBLIK NË VEPRËN E MIGJENIT

I.

Përmbajtja: Në studimet tradicionale, me fare pak përjashtime, letërsia e Migjenit është trajtuar si letërsi ateiste. Por në një vështrim tekstocentrist, provohet se kjo letërsi është e kushtëzuar thuajse në të gjitha nivelet prej tekstit biblik-ungjillor. Kushtëzimi është në shkallën strukturore, në atë mitologjike dhe kultologjike, në prozodi e metrikë, në tipologjinë e figurës, në nivelin e shembëlltyrës, motivit, tematologjisë, në leksik e idiomatikë, në të gjitha shkallët e ndërtektorësisë, duke përfshirë atë të citimit me protokoll, si në shkrimin akademik. Duke u nisur nga çka ofron teksti, mund të vërtetohet se prania e tekstit biblik në veprën e Migjenit nuk është thjesht një çështje kulture dhe formimi. Ai që është quajtur “ateizëm i Migjenit” në të vërtetë është i njëjti qëndrim iluminist që shprehej në ideologjinë klasike gjermane (F. Nietzsche, A. Schopenhauer) për “vdekjen e Zotit klasik”. Kjo nuk do të thotë se Migjeni, ashtu si dhe filozofët gjermanë, duke qenë kundër një Zoti të ngulitur në trurin e njerëzisë dymijë vjet më parë, ishte kundër besimit, kundër çdo besimi. Poezia dhe proza e Migjenit jo vetëm që nuk kanë refuzim të fjalës, termit, idiomës, figurës, shembëlltyrës, strukturës, frymës, tipologjisë së mendimit, që vijnë nga Shkrimet, por janë tërësisht të sunduara prej tyre. Dhe kjo parapëlqesë formale e poetit shprehet në figurshmërinë e letërsisë së tij.

I.

Tre çerek shekulli prej kohës së botimit, poezia dhe prozat e Migjenit¹ ia kanë dalë të dëshmojnë se provat e studiuesve për t'i kushtëzuar me një

¹ Vepra e Migjenit nuk mund të konsiderohet e botuar plotësisht. Diskutimet për botimin që do të donte autori janë të ndezura. Mungon një pjesë e letërkëmbimit, dhe për këtë ka pasur edhe debate në shtyp. Nga disa studiues - midis tyre dhe Гертруда Иосифовна ЭЙНТРЕЙ, në Творчество Мидьени [*Vepra e Migjenit*], Изд-во Ленингр. ун-та, 1973 - megjithëse me referenca tek letrat, është përmendur dhe një *ditar* i viteve të seminarit. Zhdukja e tij është lidhur edhe me një vizitë të Migjenit në Bashkimin Sovjetik, vizitë për të cilën nuk është folur kurrë. Ndërsa shkrimtari K. Burović, në disa shenjime të vitit 1972, kujton disa dorëshkrime të poezive të hershme të Migjenit, që i kishte parë në vitin 1962 në duart e dr. Petro Januras, shef i departamentit të albanologjisë në Shkup. Këto dorëshkrime duhej t'i takonin viteve të seminarit *Shën Gjon Theologu* të Manastirit dhe ishin shkruar në serbisht. Janura premtoi se do t'i

epokë, me një poetikë dhe me një problematikë, kanë qenë një dështim i paralajmëruar. “Poeti i modernitetit”, “zëdhënës i protestës dhe rebelimit”, “denoncuesi i varfërisë dhe i mjerimit”, “frymëzues i revolucionit, i kriticizimit dhe e antikonformizmit”, “demaskuesi i fesë, klerit dhe i monarkisë”²: të gjitha këto nuk janë gjë tjetër veçse paracaktime e përcaktime të përkohshme studiuesish, që synojnë apo pa dashur bëjnë kundërvënien ose aktualizimin e letërsisë³. Ky debat, që pati shkuar deri tek paraqitja e Migjenit si pararendës të realizmit socialist [S. Luarasi, M. Gurakuqi]⁴, nuk është i tejkaluar as sot, jo

botonte këto poezi, dhe në fakt më 1982 realizoi në 327 f. botimin “Migjeni” [Petro Janura, *Migjeni, Flaka e vëllazërimit*, Shkup 1982]. K. Burović shprehet: *Miđeni je počeo da piše, kako već rekosmo, kao učenik duhovne škole u Bitolju, na svom maternjem srpsko jeziku. Iz ove periode njegovog stvaranja sačuvane su neke pesme, koje je isledio, pronašao i prostudirao dr. Petro Janura, šef katedre albanologije pri višoj pedagoškoj školi u Skopje. On je o Miđenu napisao i zamašnu studiju, koju sam imao prilike da vidim mojim očima u rukopisu, 1959. godine, u stanu doktora Janura. Neke su od ovih pesama i objavljene u tamošnjoj štampi.* Burović, K.: *Miđeni - život i stvaranje*, zatvor u Burelju, dana 13. jula 1972; izd. *Poeta*, 2010.

² “Kësisojit Migjeni shpallet herë realist, herë krijues militant; herë gjysmë realist - gjysmë romantik revolucionar; këtu simbolist, atje surrealist; këtu kështu, atje ashtu”. Shih M. Raifi, *Madhështia si antitraumë*, në “Migjeni - Vepra”, vëllimi 4, botimet “Rilindja”, 1980, f. 221-222. Idem: *Tri moderna albanska pesnika: Ljasguš Poradeci, Fan Noli, Miđeni*, Društvo književnih prevodilaca Kosova, 1987.

³ Këtu bëjnë pjesë edhe përpjekjet për ta kushtëzuar me miq bolshevikë (shih: Gjovalin Luka, parathënie në *Vargjet e lira*, Tiranë 1954: “Migjeni mbante lidhje me Grupin Komunist të Shkodrës nëpërmes shoqes Afërdita Shahini”). Sipas Gj. Lukës, poezia *Një natë pa gjumë* nuk i kushtohej “Corvus-it”, “trockistit” Andrea Stëfit, por veprimtares komuniste shkodrane me të cilën Migjeni kishte jo vetëm miqësi. Prandaj inicialet e dedikimit A. Sh. duhej të kuptoheshin si “Afërdita Shahini”. Shih ilustrimin në fund të artikullit.

⁴ Shih për këtë: Gani Bobi, *Fillimet e realizmit socialist në veprën e Migjenit*, në “Rilindja”, Prishtinë, 28 dhjetor 1968, f. 13; Arif Gjyli, *Migjeni - poet i realizmit socialist; kontribut për vlerësimin e veprës së Migjenit*, në Buletinin e Shkencave Shoqërore, Tiranë ,1957/2, f. 135-195; Idem, *Bombë e flamur; rreth veprës së Migjenit*, në “Nëntori”, Tiranë, 1961/10, f. 52-64; Mark Gurakuqi, *Autorë dhe probleme të letërsisë përparimtare shqipe të viteve '30*, Naim Frashëri 1966; si dhe *Disa probleme e veçori të artit të Migjenit*, në: *Migjeni* (red. Ali Aliu), “Rilindja”, 1977. Ndërsa S. Luarasi, në studimin hyrës për botimin e veprës së Migjenit më 1957, shkruan: *Migjeni i shfrytëzoi modelet e ideologjisë dhe të stilit të Gorkit e Majakovskit* (f. 11); *ishte revolucionar internacionalist i vërtetë komunist* (f. 33); *letërsia e tij ishte me përmbajtje të KONARE-s dhe tërësisht socialiste* (f. 47); *Migjeni ishte një kontribuues i pajtimit të grupeve komuniste* (f. 48); *ishte përkrahës i vendosjes së një regjimi model stalinist edhe në Spanjë*. Pranë së njëjtës pikëpamje qëndrojnë dhe; Adriatik Kallulli, *Migjeni dhe revolucioni*, në “Drita”, Tiranë 13 nëntor 1966, ribotuar në “Në frontin e

vetëm si çështje e një *communis opinio*, por dhe si pjesë e kërkimit shkencor⁵. Njësoj si në rastin e ateizmit, në përpjekjen për të gjetur tek Migjeni themeluesin e realizmit socialist janë bashkuar dhe mendimtarë që nuk kishin përgjegjësi ndaj disiplinës ideologjike të realizmit socialist në Shqipëri, nga Gano Bobi tek Arif Gjyli, nga Dhimitër S. Shuteriqi tek Petro Janura. Migjeni u bë *poeti i grupeve komuniste të Shqipërisë*, sipas R. Brahimit. Për të figura e Migjenit është e *madhërishme veçanërisht në historinë e lëvizjes revolucionare e komuniste*⁶. Duke u nisur prej metodës krijuese, realizmit dhe thellësisë së tij, edhe P. Janura arrin në përfundimin se Migjeni *vuri bazat e letërsisë së angazhuar socialiste të mirëfilltë ... në historinë e letërsisë shqipe*⁷.

A. Pipa, me mjaft argumente, prej shumë vitesh, e pati quajtur abuziv cilësimin e Migjenit si pararendës i realizmi socialist⁸, por diskutimi nuk mund të quhet i mbyllur ende⁹. Në të njëjtën mënyrë e interpretonte edhe Ernest Koliqi cilësimin zyrtar të Migjenit si *il pioniere di realismo socialista nella letteratura albanese*¹⁰. Studiues të tjerë janë shprehur madje se *kritikë letrarë stalinistë të Shqipërisë së pasluftës e patën shpallur Migjenin në mënyrë mjaft të përciptë pararojën e realizmit socialist*¹¹. *Në gjinin e letrave shqipe Migjeni asht ma realist se i gjithë "realizmi socialist" marrë së bashku, e çudia asht se ai mbërrin me e ba këtë gja pa qenë pjestar i asnjë rryme apo partie politike*¹². Kjo pikëpamje qe formuluar edhe në shkencën sovjetike qysh në mesin e

letërsisë", Tiranë 1984; M. Ndoja, *Migjeni, poet paralajmëronjës*, në "Bashkimi", Tiranë, 28 gusht 1951; Dh. S. Shuteriqi, *Lajmëtari i Pranverës*, në "Zëri i popullit", Tiranë, 5 shkurt 1956, f. 3; Agim Shehu, *Migjeni - zëri i kohës së tij, poet i shquar revolucionar*, në "Zëri i popullit", Tiranë, 13.10.1971.

⁵ Robert Elsie, *Migjeni, pararendës i realizmit socialist?* Në: "ABC", nr. 166, 3 mars 2007, f. 12.

⁶ Razi Brahimi, *Migjeni, flamuri i letërsisë sonë luftarake*, në *Nëntori* 1958/8, f. 137-160; gjithashtu nga i njëjti autor Migjeni, *Poezia shqipe* (zgjodhi dhe parathënia), Tiranë, 1972, f. 4 dhe f. 29.

⁷ Petro Janura, *Migjeni*, botim i "Flakës së vëllazërimit", Shkup, 1982, f. 59.

⁸ Arshi Pipa, *Miti i Oksidentit në poezinë e Migjenit*, në "Për Migjenin, tri ese", Tiranë, 2006.

⁹ A. Bumçi, *Migjeni dhe testamenti i tradhtuar*, në: "Koha jonë", 13 tetor 2011: *Migjenit iu veshën petka të tipit "komunist", "shkrimtar i kuq revolucionar", "pararendës i soc-realizmit", etj., duke ia kundërvënë figurave të tjera "reaktionare", të cilat regjimi i kuq i luftoi edhe me egër se të gjallët.*

¹⁰ *Antologia della lirica albanese: versioni e note a cura di Ernesto Koliqi*, ediz. "All'Insegna del pesce d'oro", 1963, p. 34.

¹¹ Robert Elsie, *Rruga e modernitetit dhe koha e artë e letërsisë shqiptare - kultura shqiptare e viteve '30*, në www.robertelsie.de.

¹² Ardian Ndreca, *Migjeni, ai që na mungon tash 70 vjet*, në "Shekulli", 21 gusht 2008, f. 21.

shekullit të kaluar dhe mbetet e pandryshuar edhe sot: Migjeni bashkëpunoi me revistën progresive *Bota e re* [1936-1937], megjithëse tribuna e revolucionarëve komuniste ishte vetëm njëra prej hapësirave botuese ku u bë i njohur Migjeni, pas *Illyrisë*, krahas *Shkëndisë* e *Përpyjekjes shqiptare*. Patriot i flaktë, ai bëri thirrje për luftë kundër shfrytëzuesve [*Vargjet e lira*, Свободные стихи, 1936], krijoi karaktere të punëtorëve të thjeshtë dhe të rinisë revolucionare. Krijimtaria e Migjenit është plot optimizëm dhe besim në fitoren e punëtorëve [poezia *Mollë e ndalueme* - Запретный плод] dhe të tjera; është plot simpati ndaj Bashkimit Sovjetik [poezia *Kangët e pakëndueme* - Неспетые песни]¹³.

Migjeni dhe miku i tij Lazër Radi [1936], autor i librit “*Një verë me Migjenin*” [botimet *Liria*, 1998] dhe i veprës “*Fashizmi dhe fryma shqiptare*” [1942].

Në debatet për tekstin referencial, sidomos për dy botimet e viteve 1950, të Gjovalin Lukës [1954, hequr me shpejtësi nga qarkullimi] dhe të Skënder Luarasi [1957], mund të ketë luajtur rol dhe botimi që David Samoïlov [së bashku me Roza Koçin], disa vite më pas dhe përkthyes i poezive të Kadaresë, të cilat i cilësonte të ndikuara prej *Vargjeve të lira*, i bëri veprës së plotë të Migjenit në gjuhën ruse në vitin 1954, në Moskë, duke marrë, për

¹³ Большая Советская Энциклопедия, në një prej botimeve më të fundme, e shenjon pikërisht me paragrafin e mësipërm raportin e Migjenit me idetë. Megjithëse në bibliografinë e zërit janë shtuar botimet e pesë dekadave të albanologëve rusë, vlerësimi i Migjenit mbetet i njëjti siç citohej nga e njëjta enciklopedi në botimin e veprës së Migjenit në vitin 1961. Këtë mendim e pati evokuar në hyrjen e botimit të vitit 1961 edhe S. Luarasi, f. 25.

kushtet e kohës, vlerën e tekstit të padyshimtë¹⁴, pavarësisht se E. Hoxha mund të kishte dashur ta revolucionarizonte edhe më shumë veprën e tij, siç del dhe prej debateve të tij me përfaqësues sovjetikë¹⁵. Cenimi i veprës së Migjenit kishte ndodhur dhe më parë. Nga botimi i vitit 1944 mbetën jashtë poezitë *Parathanja e parathanjeve* dhe *Blasfemi*. Botimi i vitit 1954, *Migjeni, Vepra, mbledhë dhe shpjegue nga Gjovalin Luka*, megjithëse prej katër mijë kopjesh, pasi u ndalua, u zhduk dhe fizikisht, duke arritur deri në shkallën që Biblioteka Kombëtare të sigurojë një kopje vetëm vitin e kaluar¹⁶. Zhbërja e këtij botimi tejkalon edhe censurimin e plotë të *Vargjeve të lira* më 1936. Petro Janura, në librin e tij *Migjeni*, ka shtuar një bibliografi analitike tërësore për botimet e poezive dhe prozave të tij, në shqip e në gjuhë të huaj, në libra më vete [me titullin e burimit a tituj botuesish], në antologji, duke përfshirë botimet shkollore, si dhe kushtimet poetike për të [edhe ato pa emër], në të cilën vetëm botimi i vitit 1954 mungon, veç një rasti, edhe ky pa referencë dhe me shtrembërim: *Gjovalin Leka*¹⁷. Vetë ky botim, sipas S. Luarasit, s'i përgjigjet dorëshkrimeve origjinale të Migjenit dorëzuar prej tij; novela *Nji refren i qytetit* tem është cilësuar skicë dhe është përjashtuar nga *Novelat e qytetit të veriut*. Studiues të tjerë të Migjenit, brenda e jashtë Shqipërisë shtetërore, ose nuk e kanë njohur, ose nuk kanë mundur ta përmendin botimin e Gj. Lukës, pavarësisht shmangieve nga teksti origjinal, që e kanë shoqëruar veprën e Migjenit deri më sot¹⁸.

¹⁴ A. Luka, *Rreth së vërtetës për botimin 'Migjeni' 1954, mbledhë e shpjegue nga Gjovalin Luka*, Shkodër 2011.

¹⁵ Shih tek: *Ditari sekret i Gjovalin Lukës: si e censuroi Enveri Migjenin në rusisht, rrëfimet e përkthyesit të njohur dhe takimet me Ilia Ehrenburg*, në: "Albania", nr. 81, 8 prill 2010, f. 18-19.

¹⁶ Në librin *Ç'kam e ç'kam dëgjuar - kujtime autobiografike* të Skënder Luarasit, pasi shenjohej se në botimin e zhdukur të vitit 1954 *hasim jo më pak se 500 ndryshime prej origjinalit, të cilat do të kërkonin 15 faqe të tjera për t'i vënë në 'Ndreqje gabimesh'*, thuhet: *Mirë që tirazhi është i unjtë vetëm katër mijë kopje dhe do të çduken në katër javë e sipër*.

¹⁷ Petro Janura, vep. cit., f. 303-317.

¹⁸ Edhe në botimin e Cetis, Lubjanë, 2002, ka shmangie prej tekstit të autorit. Në poezinë *Një natë pa gjumë* strofa e fundme nis me vargun: *Hiqmuni qafet mendime cauchemars!*, kurse në botimin e Cetis është redaktuar në formën *Hiqmuni qafe mendime!* (f. 64), ndoshta një moskuptim i huazimit prej prej frëngjishtes *cauchemars, makth*. Në Trajtat e Mbinjeriut vargu *Qarkullojnë rreth rruzullit dhe nëpër sferë të hapshe* është modifikuar *Qarkullojnë rreth rruzullit tue synue vrashëm* (f. 29), ndoshta për shkak të agramatikorësisë së fjalës së fundme *të hapshe*. Vetë parathënia e S. Luarasit në botimet e vitit 1957 dhe 1962, gjegjësisht f. 5-58 dhe 4-46, në botimin e fundmë zë gjithësej 18 f. (VII-XXV). Një studim i thellë filologjik do të bënte të vërejtshme: redaktimet për shkak të *gabimeve teknike në shtypshkrim*, që përmenden

Përgjithësisht Migjeni vazhdon të konsiderohet nga kritikët letrarë si një shkrimtar-ateist, *për të cilin Perëndia nuk është gjë veçse një gjigant me duar granit, që shkatërron përpjekjen njerëzore* [za когото Бог не е нищо друго, освен един гигант с гранитни длани, смазващ човешкия устрем]¹⁹. Migjeni mediton rreth sistemit të manastireve, mendim që formohet jo aq shumë në vëzhgimin personal të praktikave të këtij sistemi, se sa si një rezultat i pasionit të shkrimtarit për filozofinë niçeane, që gjen përkrahësit e saj në Shqipëri në vitet e hershme 20-3

funksionin e duhur në shekullin e 19-të, por jo më, thuajse në të njëjtën vijë arsyetimi si F. Nietzsche: *Ku ka shkuar Zoti? Zoti ka hyrë në muze!*

Në fillim shkrimtari e gjen mendimin e Nietzsche-s duke lexuar interpretimin e tij nga filozofi gjerman A. Lichtenberg, lidhja e të cilit me

nga A. Pipa si shkak që vetë Migjeni mund ta ketë ndaluar qarkullimin e veprës së tij (ankime të ngjashme Migjeni ka edhe ndaj *Shkëndisë* dhe *Botës së re*, madje për këto ankime ka dhe përgjigje të botuesve - shih: *Posta e redaksisë* e *Botës së re*, *Migjenit*, Shkodër, nr. 17, 15 tetor 1936: *Besojmë se nuk do të kini paskëtaj ankime për gabime shtypit*); *thyerjen e vetëdijshme të gramatikës së shqipes* [shih P. Janura, vep. cit., f. 289-3000]; prirjen e Migjenit ndaj një drejtshkrimi që kufizonte, por pa i zhdukur, shenjat diakritike të hundorësisë, ë-në pa funksion rrokjeformues - për (mos)përdorimin e ë-së pa theks Migjeni i shkruante mikut të tij Teufik Gjyli më 14 prill 1934 se *orthografia e ë-së ka fillue me m'u zhba*; *errësinë semantike* të fjalëve të rralla dialektore [rasti i redaktimit të fjalës *bragajshka*]; *shkurtimet për përshtatje ideologjike* [duke përfshirë shkurtimin e parathënies së S. Luarasis]; ndryshimet për ta bërë mendimin më të qartë i pëmend edhe vetë S. Luarasi në parathënien e vitit 1957 [por jo dhe në atë të vitit 2002]. Ndryshimet prekën rëndë strukturën e veprës – katër pjesëshe në botimin e parë, pesë pjesëshe në atë të vitit 1944, gjashtëpjesëshe në atë të vitit 1954, sërish pesëpjesëshe në botimin e vitit 1957, por shtatë pjesëshe në atë të vitit 2002, pa numëruar ndarjet e prozës. Një krahasim i shumëfishtë, që do të merrte në konsideratë: dorëshkrimet, botimet e para të poezive dhe prozave prej autorit vetë në shtypin e kohës, botimin e vitit 1936, të vitit 1944, të vitit 1954, të vitit 1957, të vitit 1962; botime të tjera në Tiranë e Prishtinë, si dhe atë të vitit 2002, do të lehtësonte botimin filologjik sipas një vullneti autorial të shkencorizuar.

¹⁹ Shih tek Гертруда Иосифовна Эйнтрей, Творчество Мидьени [*Vepra e Migjenit*], Изд-во Ленингр. ун-та, 1973, стр. 17; Idem, Г. Эйнтрей, Албанская новелла 19-20 веков [*Novela shqiptare e shekujve XIX-XX*], ред.: А. Десницкая, Р. Белло, пер. с албанского: Л. Милько, Г. Эйнтрей, Ю. Тимченко, Художественная литература, Ленинград 1983. Një pjesë e studimit monografik të G. Entrejt u botua shqip me titullin '*Krijimtaria e Migjenit*' në Rilindja, 24-30 gusht 1968, gjegjësisht f. 15, 13, 11, 13, 13, 13, 13. Gjithashtu shih dhe: МАНЧЕВА, Весела, Мигени и поколението на 30-те години в албанската литература [*Migjeni dhe brezi i viteve 1930 në letërsinë shqipe*], магистърска дипломна работа. София, СУ "Кл. Охридски", Albanian Studies in Bulgaria, 1999; МАНЧЕВА, Весела, Мигени: живот и творчество [*Migjeni, jeta dhe krijimtaria*], Albanian Studies in Bulgaria, 1999.

Nietzsche-n ishte *a moral, religious, and aesthetic ideas*²⁰. Migjeni sheh tek Nietzsche poetin-filozof a filozofin-poet, sistemi filozofik i të cilit është ndoshta i pamjaftueshëm, por konsistent, por mendja e tij është zotuar në kërkimin e ngritjes fisnike të njeriut Pasioni i artistit të ri për idenë e Mbinjeriut dëshmohej në një prej letrave e tij me karakter polemizues për çështje bindjesh, që studiuesja ruse Gertrude Entrej e perifrazon në këtë mënyrë: *Ju thoni se unë jam një pesimist i pashërueshëm, që rend drejt Schopenhauerit Jo! Unë i përullem stilit të Schopenhauer-it, por ndjenjat dhe idetë e tij, sipas mendimit tim, u drejtohen lexuesve me formim estetik të kufizuar. Unë nuk jam schopenhauerist, unë nuk jam pesimist, unë besoj në fuqinë e popullit, unë besoj Mbinjeriun*²¹.

Në besimin e Migjenit të Mbinjeriut ka diçka moderne dhe në përputhje me frymën dhe bindjet e një brezi të ri. Për pikëpamjen filozofike niçeane Mbinjeriut do të thotë restaurim i një mendje të lirë të njeriut, duke iu larguar filozofisë pozitiviste, gjegjësisht do të thotë përtëritje e idealeve të iluminizmit të Rilindjes humaniste²², e cila në thelbin e vet kishte Shën Njeriun, jo shumë larg Mbinjeriut. Në këtë kontekst, është e domosdoshme të mbahet në vëmendje se iluminizmi gjerman, nga ftillohet mendimi i Migjenit, ishte ndryshe, në disa pikëpamje dhe i kundërt me atë frëng.

Vepra e Migjenit risinë më të madhe ia sollti letërsisë shqipe duke dalë jashtë disiplinës së dy rrjedhave më të kodifikuara të letërsisë së qytetit të veriut, shkollës apo “*rrymbës*” françeskane dhe asaj jezuite. Ernest Koliqi, që i pati përkufizuar qartë këto shkolla²³, megjithëse Migjenin e njihte herët dhe kishte shkruar për të qysh në vitin 1935, duke e cilësuar një poet premtues, pati gjetur një vend të ndërmjetëm për veten dhe një lidhje deri-diku “*të eksteriorizuar*” edhe për Mjedën, të cilin e shihte më të afërt me Skiroin se me autorët e “*Lekës*”²⁴. Më pak diskutohet për prozën, megjithëse *disa novela të*

²⁰ Shih S. Rapić, *Lichtenberg and Nietzsche - Knowledge and Truth*, në: “The European Legacy: Toward New Paradigms”, Volume 2, Issue 4, 1997, p. 635 e vijim.

²¹ Эйнтрей, Гертруда, “Творчество Мидьени” [*Vepra e Migjenit*], Ленинград 1978, стр. 15-16.

²² МАНЧЕВА, Весела, Мигени и поколението на 30-те години в албанската литература [*Migjeni dhe brezi i viteve 1930 në letërsinë shqipe, diplomë master*] магистърска дипломна работа. Софиа, СУ “Кл. Охридски“, Albanian Studies in Bulgaria, 1999.

²³ Ernest Koliqi, *Dy shkollat letrare shkodrane: e etënve jezuitë dhe e etënve françeskanë*, në: “L’Albanie Libre”, Roma, 1961. U botua në dy numra të “Shënzave”, nr. 9-10-11-12 e vijim, f. 373-390, me titullin *Dy shkollat letrare shkodrane*.

²⁴ “Nji zorim qi mund të rrjedhi prej këtij rreshtimi kronologjik është ai i cilësimit të qendrave letrare në vise e rrethe të ndryshme, por kjo kapërcehet lehtëz tue marrë parasysh rrëmbat letrare jashta rrjedhjes krahinore të auktorëvet. Për shembull, Mjedja, për përgatitje e prirje e qëllime artistike është më afër Zef

*Migjenit janë romane në miniaturë; subjektet e tyre paraqesin konfliktin e individit me institucionet dhe moralin patriarkal*²⁵.

Para se të ishte një “shkrimtar outsider” për letërsinë shqipe të kohës²⁶ dhe në pikëpamje të etnicitetit të diskutueshëm sidomos në dy dekadat e fundme, Migjeni ishte një “outsider” në lidhje me këto dy shkolla dhe ndaj letërsisë shqipe të kohës përgjithësisht²⁷. Në kohën kur u shfaq Migjeni, kishte të rinj shqiptarë të brezit të tij që dëshironin të shkruanin dhe të botonin në gjuhët e fqinjëve, dhe ia arritën madje. Migjeni serbishten e njëjtte prej përdorimit në shkollë dhe sikurse dëshmohet dhe prej letërkëmbimit familjar²⁸. *I lindur shqiptar në një familje me prejardhje sllave, dhe pastaj i rritur në rrethana kulturore sllave, ju kthye Shqipërisë dhe gjuhës e kulturës shqiptare vetëm kur ishte i rritur. Gjuhën e shtëpisë e kishte serbokroatishten dhe në seminar mësoi rusishten. Ai s’dinte shqip mirë. Shkrimet e tij janë plot me gabime orthografike, edhe nga më të thjeshtat, dhe sintaksi i tij nuk është normal për një shqiptar*²⁹. Njohës të tjerë dhe më të besueshëm shenjojnë prej dekadash se serbishtja për të ka qenë gjuhë e adaptuar prej familjes së tij dhe se në gjuhën serbe nuk rezultonte e njëjta inteligjencë e tij³⁰. Letërsia e Migjenit, në disa vende të arealit të serbokroatishtes, studiohet sot në mënyrë shumë të kufizuar: në programet shkollore të këtyre vendeve përfshihen:

Skirojt se sa Fishtës dhe të tjervet shkrimtarë shkodranë; Koliqi është më afër Lasgush Poradecit se Prennushit e Bernadin Palajt; Shantoja në prozë është shumë më afër Konicës se Anton Harapit. Shih: E. Koliqi, *Dy shkollat letrare shkodrane*, “Shëjzat”, nr. 9-10-11-12 e vijim, f. 379.

²⁵ J. Bullo, *Trashëgimia kulturore shqiptare - letërsia*, në: “Albania – a Patrimony of European Values”, Tiranë, 2000.

²⁶ “*Rrugës drejt bashkëkohësisë, pra edhe drejt Evropës, do t’i hynin dy poetë të një brezi të ri, dy “outsider”, që u shkëputën nga letërsia tradicionale dhe i dhanë kulturës shqiptare vendin e vet në Evropën bashkëkohëse: mesianiku Migjeni dhe panteisti Lasgush Poradeci*”. Shih Robert Elsie, *Histori e letërsisë shqiptare*, Tiranë, 1997, f. 210.

²⁷ R. Elsie, “*Historia e letërsisë shqiptare*”, Tiranë, 1997, f. 211; gjithashtu: Sh. Sinani, *Miti i idesë në vend të kultit të heroit*, në “Për letërsinë shqipe të shekullit të 20-të”, Tiranë, 2010, f. 88-98.

²⁸ K. Burović, art. cit.: *Iz Albanije je i Blažo Silić, njegov savremenik, objavio u Beogradu svoju prvu zbirku pesama. Iz Albanije je i Miloš Mogao da nastavi stvaranje na svom jeziku i o problemima svog naroda. Zašto to nije učinio? Mi mislimo da je on odmah uvideo da je više potreban albanskom narodu, negoli svome*. Burović përmend në një rast tjetër shkrimtarin *Draže Silić*, ndoshta duke kuptuar Drago Siliqin, që nuk dihet të ketë shkruar serbisht.

²⁹ Arshi Pipa: *Albanian literature: social perspectives. Trilogia Albanica III*; në: “*Albanische Forschungen*”, nr. 19, Trofenik, Muenchen 1978, s. 134.

³⁰ Petro Janura, *Migjeni*, botoi “Flaka e vëllazërimit”, Shkup, 1982, f. 23.

Zabranjena jabuka [Mollë e ndalueme], *Pesma mladosti* [Këngët e rinisë], *Sinovi novog veka* [Na t' birt e shekullit të ri], *Poema o bedi* [Poema e mjerimit, fragment]; *Legenda o kukuruзу* [Legjenda e misrit], *Istorija jedne od njih* [Historia e njenës nga ato], *Hoćeš li uglja, gospodine* [A don qymyr, zotni] dhe *Žetve* [Të korrat]³¹. Cilado qoftë hierarkia midis gjuhës amtare [dhe shkallës së përvetësimit të saj në një familje që u shkatërrua nga vdekjet e njëpasnjëshme] apo serbishtja si gjuhë e mjedisit, e shkollës dhe e seminarit, nuk mund të provohet se *Migjeni ishte shpirti sllav që flet shqip*, siç konkludon Pipa.

Ai ishte, jashtë dyshimit, një shkollë më vete dhe në këtë pikëpamje. Në shërbim të shqipes, ai i bë dukuri parësore e letërsisë së saj. Nëse i referohemi receptimit të parë kritik, ishte një “shkrimtar i shuguruem” qysh në moshën 25 vjeç³². Orientimi i tij drejt revistës “Bota e re”, më shumë se një afekcion ideologjik për bolshevizmin, duket të ketë qenë një zgjidhje a parapëlqim i Migjenit për të dalë jashtë letërsisë së orientuar të dy shkollave shkodrane dhe tribunave të tyre³³. Mendimi se në këtë orientim mund të ketë luajtur rol edhe “karakter i ishullor” i pakicës ortodokse në Shkodër vazhdon të jetë dhe sot ngulmues³⁴. I pari që pati vërejtur se dy shkollat shkodrane kishin dhe largvajtësit e tyre qe E. Koliqi, i cili, megjithëse Migjenin e njihte mirë, nuk e “eksteriorizon”³⁵, pavarësisht se këtë e bën dhe për veten e do ta bënte më vonë edhe për Martin Camajn. Përpjekjet e Koliqit për ta lidhur me *Illyrinë* nuk qenë aq djallëzore sa janë paraqitur, sikur kishin qëllim politik për ta

³¹ Sipas programit shkollor zyrtar prej vitit 2004 në Bosnje, Kroaci dhe Mal të Zi.

³² Në ftesën që revista “Illyria” i bënte “Të nderit zotni Millosh Nikollës” më 4 nëntor 1935 për të pasur një bashkëpunim të përdyjavshëm botues mes tyre thuhet se kjo ftesë ruhet “vetëm për njata autorë qi mirë o keq e kanë marrë një farë shugurimi nga publiku”. Shih: E. Koliqi, *Migjeni dhe unë*, botuar në “Shêjzat”, 1-10/1974, f. 83. Me nismën e Koliqit emri i Migjenit u përfshi në të parin botim antologjik të letërsisë shqipe, “Shkrimtarë shqiptarë”, pjesa I, Tiranë, 1941, f. 471-475.

³³ Identifikimi i Migjenit me revistën “Bota e re” është një shtrembërim historik. Nuk mund të paragjykoen interesimet dhe propozimet e revistës “Illyrija” për të pasur bashkëpunim me të, gjithaq sa nuk mund të paragjykoen ankimet e redaksisë së “Botës së re” për vijimin joperiodik të bashkëpunimit nga Migjeni. Këtë çështje besojmë se e ka shtjelluar qartë E. Koliqi në artikullin *Migjeni dhe unë*, në “Shêjzat”, nr. 1-10/1974, f. 379.

³⁴ “Midis këtyre dy deteve armiqësorë, në qytet jetonte një minoritet i vogël (jo më shumë se njëqind familje) të një feje të tretë: ortodokse. Familja e Migjenit, ndonëse jetonte në pjesën katolike të Shkodrës, i përkiste këtij ishulli”. Shih: Ismail Kadare, *Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe*, në “Kadare - Vepra”, vëllimi i 19-të, Tiranë, 2009, f. 149.

³⁵ E. Koliqi në artikullin *Migjeni dhe unë*, në “Shêjzat”, nr. 1-10/1974, f. 379 e vijim.

larguar nga *Bota e re* dhe shtypi revolucionar³⁶. Çështjen e ka shpjeguar qartazi vetë Koliqi në artikullin *Migjeni dhe unë*. Sigurisht, marrëdhëniet botues-autor nuk shkuan mbarë gjithnjë. Në *Postën e hapur të Illyrisë*, në numrin e 12 tetorit të vitit 1935, është botuar ky shenjim për autorin: *Migjenit, Shkodër: Qortimin e dëshiroi vetë Drejtori i fletores s'onë. Mendimin e mirë t'onin mbi shkrimet e Juaja e kemi çfaqë botnisht. Mos u veni vesh fjalëve, gjykoni veprat. Falënderojmë për shkrime të dërgueme, presim të tjera*. Qortimet e redaksisë, që këtu ka kuptimin e ndërhyrjeve redaktoriale pa njoftuar autorin, lidhen me prozën *A don qymyr, Zotni?*, botuar dy javë më parë në të njëjtën tribunë.

Pa dyshim, sëmundja³⁷, të vetëndjerit pakicë në një qytet të madh, një dashuri e parealizuar dhe shkaqe të tjera vetjake kanë luajtur rol në gjithë veprën krijuese të Migjenit, por jo rolin parësor. *Migjeni shpesh herë shkonte në ambulancë, bile edhe në spital*, në vitet kur studionte në seminarin e Shën Gjon Theologut në Manastir. I dijshtëm dhe i vetëdijshtëm për të ardhmen që e priste, ai dhe në mbrëmje festive kishte në repertor përherë këngë të tilla si *Ако умре у болници [Dhe në vdeksha në spital] ose Преко море [Përtej detit], Вечерни звон [Këmbora e mbrëmjes], si edhe në të dhimbshmen "Serenadë" të Shubertit, që i këndonte me një zë pak të trishtueshëm. Këndonte për humor dhe një këngë për krajl Nikollës, për të qesëndisur shokët e tij, sepse vetë krajl Nikollën nuk e duronte dot as si njeri, as si mbret. Mund*

³⁶ Ja teksti i plotë i letrës së redaksisë drejtuar poetit: *I nderti Zoti Millosh Nikolla. Shkrimet e Z. s'Uaj, të cilat me-një-herë kemi vrojtë se kishin një thellësi ndiesije për t'u shenu e sidomos një tingull njerzuer drejtue kah vuajtjet e të vogjëlvet, jemi përpjekun t'i qesim sa ma në shesh në faqen e të rinjve. Për me Ju dhanë zemër të vijoni sa ma me zell n'udhën letrare që aq me seriozitet qëllimesh keni kapë, këshilli i redaksisë i Fletores sonë vendosi me botue mbas sodit vjershat dhe copat proze të Jueja në faqen e tretë. Si e dini, në faqen e tretë shkruajnë vetëm njata autorë qi mirë o keq e kanë marrë një farë sigurimi nga publiku. Shpresojmë se edhe mbas sodit Z. e Juej keni me bashkëpunue në mënyrë sa ma t'afërme me Fletoren tonë, e cila, ndërmjet qëllimeve të tjera, ka edhe atë që t'i përkrahi të rinjtë me vlerë e me ndjenja bujare. Vendimi i këshillit të redaksisë për sa u përket Juve, asht një dëshmi e qartë e kësaj përkrahje. Tue Ju uruem suksese sa ma të gjalla për dobinë e artit dhe të letërsisë shqipe, Ju lutemi të na dërgoni sa ma parë shkrime, në mënyrë qi së paku krye dy javësh emri Juej të dali në faqen e tretë. Si titull shpërblimi, këso here Drejtori dau me Ju dërgue fr.ari 10 (dhetë) me mandapostë d. e sotme. Te fala shqiptare, Asim Jakova.*

³⁷ *Sëmundja e pashërueshme, kronike dhe e mundimshme për kohën, detyrimisht e tjetëron personalitetin e vuajtësit. Migjeni nuk e pati kurrë fatin të kurohej me antituberkularë. Mjerisht preparati më aktiv antituberkular izoniazidi filloi të përdorej tek të sëmurët vetëm pas vitit 1950; Shih tek Gentian Vyshka, *Neurotizmi, incesti dhe ndjesia e fajit në një prozë të Migjenit*, "Revista mjekësore", nr. 3, 2012, f. 22.*

të ish ndonjë këngë prej koleksionit të Z. Jubanit³⁸. Nga këngët shqiptare miqtë e tij kujtojnë se i pëlqente më së shumti “Nën hije t’hënës rije”³⁹.

II.

Revolucionar e bolshevik për një pjesë⁴⁰; me një vepër që e cilëson një *optimizëm i gjithanshëm*⁴¹; përkundrazi, i keqpërdorur nga shkenca letrare e gjysmës së dytë të shekullit të kaluar si pararendës i realizmit socialist për një pjesë tjetër⁴²; Migjeni erdhi në 100-vjetëshin e lindjes së tij krejt indiferent ndaj përcaktimesh të tilla, të cilat, me sa duket, as që i kishte në mendje kur krijonte⁴³.

Kjo indiferencë lidhet me faktin që “*Vargjet e lira*” të tij janë një tekst i hapur, që u siguron brezave receptimin që munden, pa përlllogaritje e paracaktime. Ndoshta i vetmi kushtëzim që mund të shenjohej në këtë vepër është ai me librin më të kodifikuar të kohërave dhe njëherësh me tekstin më

³⁸ Petro Janura, vep. cit. f. 15.

³⁹ *Na ka shoqnue ma tepër kanga. Shpesh këndonte bashkë me gjithë shokët; por ngadonjëherë ai dhë unë - ai si tenor i parë, dhe unë si i dytë - këndojuhim shqip, serbisht, rusisht, shpesh-herë nën rrezet e hanës në mes t’asaj natyre tërheqëse. Nga ato shqip, e kishte ma për zemër kangën: Nën hije të hanës rrije.* Shih tek Theofan Popa, *Si e kam njohur unë Migjenin*, “Albania”, nr. 109, 12 maj 2001, f. 10.

⁴⁰ Mendime të tilla si ai i Andrea Varfit, se me poezitë *Të lindet njeriu* dhe *Trajtat e mbinjeriut* Migjeni “*në thelb i këndon udhëheqjes, partisë komuniste që do të lindte*”; ose se “*mbinjeriu i Migjenit asht jo individ, por një fuqi kolektive shoqënore - fuqia e proletariatit*” (R. Qosja), janë tejkalime të qarta të kumtit që ofron vetë teksti letrar, janë projekte ideologjike të autorëve. Shih për më shumë: Ali Aliu, *Rreth kritikës mbi veprën e Migjenit*, në “Migjeni - Vepra”, vëllimi 4, botimet “Rilindja”, Prishtinë, 1980, f. 9-11.

⁴¹ Rexhep Qosja, shih te *Migjeni*, botim i Rilindjes, Prishtinë, 1980, f. 127.

⁴² Duke perifrastuar vargjet e *Internacionales*, R. Qosja shprehet se Migjeni “*kërkon përmbysjen e botës së vjetër për të lindë në gjermadhat e saj Jeta e Re: fjalët “Kohë e Re”, “Epokë e Re”, “Jetë e Re”, Migjeni i shkruen me germë të madhe*”. R. Qosja: *Millosh Gjergj Nikolla - Migjeni (1911-1938)*, në “Migjeni - Vepra”, vëllimi 4, botimet “Rilindja”, 1980, f. 132.

⁴³ Në disa qendra studimore albanologjike lindore Migjeni studiohet sot në shkallën e mikrotezave dhe tezave shkencore. Shih: МАНЧЕВА, Весела: *Мигени и поколението на 30-те години в албанската литература. [Migjeni dhe brezi i viteve 1930 në letërsinë shqipe]* Магистърска дипломна работа. София, СУ “Кл. Охридски”, Катедра по общо, индоевропејско и балканско езикознание, 1999. Idem: *Мигени – живот и творчество [Migjeni: jeta dhe krijimtaria]*, Albanian Studies in Bulgaria, Sofja, 2013.

gjnikues në histori, njohur me emrin “kodi i kodeve” (“*The Great Code*”), teksti biblik: “*Bibla*” dhe *Ungjijtë*⁴⁴.

I diplomuar për teologji me tezën “*Dy natyrat e Krishtit*”, qysh në vitet e seminarit Migjeni do të shkruante gjithashtu prozën “*Dy Milloshër*”⁴⁵. Gjerdhja e përfytyrimit në të dyja prozat është e njëjta: natyra hyjnore dhe tokësore e Hyjit; natyra tokësore dhe hyjnore e njeriut si krijesë/kreatyrë dhe shembëlltë e Krijuesit⁴⁶. Të dy tekstet, i provimit të teologjisë dhe ai laik, duket sikur bashkohen në titullin e meshës së shugurimit të dytë të F. Nolit peshkop “*Mbaje kryqin!*”. Dallimi midis Mesisë së Nolit dhe Mesisë së Migjenit është se i pari e kërkon Shpëtimtarin dhe misionarin tek vetja, kurse i dyti, përkundrazi, kërkon një Mesi të papërcaktuar, herë në formën e Mbinjeriut, herë në formën e njeriut që nuk i nënshtrohet fatit të shekullit, por pa e menduar kurrë veten të tillë: ai vetë ishte heroi i dobësisë dhe i dhimbjes, i anës tjetër të Mesisë⁴⁷. Tek Migjeni Mesia ka më shumë pamjen e *Shelbuesit*, është “*hyji në salvime*”⁴⁸, kurse tek Noli, si në ciklin biblik të “*Albumi*”, ashtu dhe në “*Autobiografinë*” e vet, Mesia (pas Gjergj Kastriotit dhe Napoleonit), është vetvetja⁴⁹. Mesia i Migjenit është në kryqëzim, ai shfaqet si Krishti në kryq në ankim ndaj Perëndisë-At: “*Elohim, Elohim, pse po më braktis!*”⁵⁰. Dëshmitë e shkruara se Migjeni nuk ishte një i pafe në seminar janë shfaqur dhe më herët,

⁴⁴ Northrop Fray, *The Great Code: The Bible and Literature*, First Harvest Edition USA, 1983.

⁴⁵ “*Në ndërjegjen time ka dy Milloshë: Milloshi i gjallë i jetës së përditshme, që vepron e gabon; dhe Milloshi tjetër, që i vihet përballë atij, e vëren dhe dënon gabimet e Milloshit real. Te njeriu bahet vazhdimisht një luftë e mbrendshme për përsosjen shpirtmore*”. Shih Sabri Hamiti, *Letërsia moderne shqipe*, UET Press, 2009, f. 398.

⁴⁶ Shih: *Shkrimet e krishtere greke*, Shtojcë, s.a, s.l, f. 413-414.

⁴⁷ “*Zoti ka vdekur. Ku është zhdukur Zoti? Faltoret janë muzeumi i Perëndisë*”, shprehej F. Nietzsche në librin e tij “*Legjenda e të çmendurit*” (shih F. Nietzsche: *The Death of God*, në: “*The Gay Science*”, Cambridge University Press, 2002, p. 109-110, 119-120, 199-201). Shih gjithashtu dhe khs. “*Parathanien e parathanieve*”: “*Perëndi, ku je?*”.

⁴⁸ Khs. shpjegimin e kësaj fjale në *Fjalorin e gjuhës shqipe*, Tiranë 1984: “*Shëlbim, shpëtimi i shpirtit (sipas fesë së krishterë). Shëlbimi i shpirtit. Kungata e shëlbimit. Uratë për shëlbim*”.

⁴⁹ Këtë çështje e ka shtjelluar me një ekspertizë të mirëfilltë shkencore studiuesi Mensur Raifi, në monografinë *Lasgushi, Noli dhe Migjeni*, Prishtinë, 1986. Shih nga i njëjti autor: *Madhështia si antitraumë*, në “*Migjeni - Vepra*”, vëllimi 4, botimet “*Rilindja*”, Prishtinë, 1980, f. 213-230. Idem: *Tri moderna albanska pesnika: Ljasgush Poradeci, Fan Noli, Miçeni*, Društvo književnih prevodilaca Kosova, 1987.

⁵⁰ Khs.: Ungjilli sipas Mateut 27:46: “*Eli, Eli, Lama sabaktani?*”; Ungjilli sipas Markut 15:34: “*Eloi, Eloi, Lama sabaktani?*” (“*Eloi, Eloi, Lama Sabachthani?*”).

por tanimë janë dhe publikuar⁵¹. Një prej tyre është ditari i bashkëseminaristit nga Pogradeci Pandi Papanastasi, fati i të cilit që i njëjtë me atë të Migjenit. Ky ditar u ruajt nga Lasgush Pogradeci dhe, në një paraqitje të parë të tij nga studiuesi N. Jorgaqi shërbehen fakte se edhe teologjia dhe leximet fetare ishin pjesë e pasioneve të tyre⁵². Emri i Pandi Papanastasi dhe ditari i tij qenë përmendur qysh në vitet 1980⁵³. Ndër të tjera në vitet 1930 ai pati shkruar dhe tekstin për një himn kombëtar të Shqipërisë, duke pasur bashkëpunimin e

⁵¹ *Atë nuk e interesonte vetëm teologjia, ku edhe dallohej si një nga nxanësit ma të fortë, por gjithashtu edhe arti, letrat, muzika dhe sidomos problemet shoqërore. Kur këndonte, ndiente gëzim te madh. Por i pëlqejshin shumë pjesët e muzikës kishtarë. Unë e mbaja mend si një nga teologët ma të mirë, ndonëse qysh atëherë ai tregojte tepër liberal në teologji. Ai arsyetonte shumë mirë kur ishte çështja për të mbrojtur parimet bazë te krishterimit, por, përta u përket problemeve të dyta dhe të treta në kishë, ai i kritikonte rreptë. Th. Popa, Si e kam njohur unë Migjenin, "Albania", nr. 109, 12 maj 2001, f. 10.*

⁵² Nasho Jorgaqi, "Migjeni seminarist, të pathënat e një ditari", në "Gazeta Shqiptare", 19 tetor 2011: *Më me vlerë m'u duk Ditari që kish mbajtur gjatë viteve të Seminarit. Ai Ditar u bë sepse ta njihja nga afër Migjenin apo Milloshin, siç e kishin pagëzuar prindërit... Të këndonin të dy me zërin e tyre të perëndishëm këngë plot mall të vendlindjes, po dhe këngë të shtruar ruse gjithë romantikë e nostalgji. Të shëtisnin në vendet aq piktoreske që ka Manastiri dhe që Migjeni i ka shkelur e gëzuar një herë e një kohë. Të gjitha këto që ju them nuk i kam të fantazuara, por i kam lëçitur në Ditarin e Pandit. Fletë pa fund, të mbushura me mendime të mençura, me ëndrra e dëshira djaloshare, me gaze e derte të vërsës së tyre. Të gjitha këto ai i ndau me Milloshin, thua se ishte alteregoja e tij. O perëndi, sa e donte dhe e lartësonte poradecari ynë atë djalë fisnik nga Shkodra! Të mirë, të dashur, të zgjuar, mendjehollë, pa lëre pastaj të dhënë pas letërsisë, binte përmbys mbi librat, ndiqte revistat letrare, shkonte në teatër, dëgjonte muzikë, pa lexonte dhe teologji, po s'linte anash dhe filozofinë që vinte nga Evropa dhe bota. Por të gjitha këto së bashku, të pandarë nga njëri-tjetri. Baza e kulturës dhe e botëkuptimit që u jepte seminari, do të qenë lëndët fetare e kishtarë, si Dogmatika, Apologjitika, Patologjia, Liturgjia kishtarë e, mbi të gjitha, Dhiata e Vjetër dhe Dhjata e Re. Në këtë frymë atyre u kërkohej të lexonin dhe autorë autoritarë të letërsisë fetare, si veprat e Th. Akunit, të Shën Agostinit etj. Por në rrethin e interesave të Milloshit dhe Pandit do të hynte, brenda mundësive të tyre, dhe literatura filozofike botërore. Për aq sa ua lejonte moshën e re dhe kushtet, ata do të merrnin njohuritë e para filozofike laike të mendimtarëve, si Hegeli, Niçe, Shopenhauer, Spencer e deri te Jungu e Frojdi. Sigurisht, në këto lexime të Milloshit e Pandit bëhet fjalë më shumë për njohje se sa për studime të thelluara. Por gjithsesi, ato do të linin gjurmë e do të luanin rol në formimin e tyre, që ishte në proces e sipër. Idem, Migjeni në kujtimet e bashkëkohësve, Tiranë, 2011.*

⁵³ *A Monastir Migjeni était lié d'amitié avec un certain Pandi Papanastasi de Korçe, qui était un élève doué et écrivait des vers. Ils étaient tout le temps ensemble à discuter de poésie, d'art etc. Në Les Lettres Albanaises, 1987, p. 149.*

kompozitorit të njohur kroat *Kosta Manojlović*, njohës i muzikës tradicionale shqiptare, autor i *Pesme zemlje Skenderbegove* [Këngë të tokës së Skënderbeut] - përzgjedhje e gjashtë pjesëve për kor mbështetur në motive të këngëve popullore shqiptare [zbirka od 6 horova komponovana po albanskim narodnim pesmama, 1933]⁵⁴. Gjithnjë e më të shumtë paraqiten emrat e miqve klerikë e teologë të Migjenit. Një prej tyre ishte Levko Arsovski, i cili luajti rol parësor për organizimin dhe zhvillimin e punimeve të kuvendit të parë kishtar-popullor maqedonas më 1945 [prvi makedonski crkveno-narodni sabor, Skoplje 4 marta 1945], gjithashtu dhe për themelimin e fakultetit teologjik [Bogoslovski Fakultet]⁵⁵. Përmenden dhe disa meshtarë të tjerë, si At Rade; miq që nuk u është njohur emri kurrë, si antropologu Jakov Milaj, kujtimet e shkruara të të cilit për Migjenin nuk janë botuar ende⁵⁶.

⁵⁴ K. Manojlović e njohu edhe drejtpërsëdrejti botën shqiptare gjatë Luftës së Parë Botërore, duke qenë në përbërje të ushtrisë serbe [za vreme prvog svetskog rata, 1915. sa srpskom vojskom prelazi Albaniju]. Ishte “a slav monk”, mbante ligjërata universitare në teologji dhe u mor gjerësisht me muzikën popullore shqiptare. Shih tek Eno Koço, *A Family of Songs: Reflections of Albanian Urban Lyric Song in Mediterranean*, in: *The Mediterranean in Music: Critical Perspectives, Common Concerns, Cultural Differences*, USA, Sacrecrow Press, 2005, p. 30.

⁵⁵ Veljko Đurić Mišina, *Letopis srpske pravoslavne crkve 1946-1958*, Beograd-Knin, 2000-2002, str. 1306-1393.

⁵⁶ Petro Janura, në librin e tij *Migjeni*, botim i *Flakës së vëllazërimit*, Shkup 1982, f. 21, duke sistemuar të dhënat e jetës së Migjenit në vitet e semiranit, pasi veçon si më të afërmit Pandi Papanastastin dhe *Petar Kadić*-in, përmend si miq të tij edhe seminaristët Tihomir Antić, Jovan Velimirović, Branislav Kovačevski, Nikola Popovski, Božidar Stanković.

Migjeni dhe Theofan Popa, bashkëseminaristë

Dy opozicionet më të qortueshme që janë krijuar më së shpeshti për botëkuptimin e Migjenit janë ato me serbishten dhe me besimin. Për serbishten sigurisht ka ndikuar një vetidentifikim negativ, kurse për besimin me siguri fryma kontestuese e vargjeve të tij. Theofan Popa, një prej njohësve më të hershëm të Migjenit, në kujtimet e tij shkruan: “Kur u takuam për herë të fundit në Shkodër, ai u shpreh shumë ashpër kundër pikëpamjes kishtare, tue kritikue frymën edukative të shkollës sonë. Kur i kujtova unë një nga profesorat ma të drejtë të shkollës, ai më tha: “Nji Krisht mbi kryq dhe ai janë të krishterë të vërtetë”. Ky qe bisedimi im i fundit me Milloshin”⁵⁷. Pohimi i fundmë duket krejt si një perifrază e mendimit të njohur të F. Nietsczhe-s: *Jesui është i pari dhe i fundmi i krishterë në botë*. I ndjeri Popa kishte të drejtë kur pohonte se “atë nuk i interesonte vetëm teologjia, ku dhe aty dallohej si një nga nxanësit ma të fortë”⁵⁸, përkundër vërejtjeve të disa studiuesve të tjerë për të krijuar një hierarki

⁵⁷ Kujtime të Theofan Popës, mik i Migjenit në seminarin kishtar të Manastirit, botuar në: Skënder Luarasi, “Jeta”, gusht 1956, në “Migjeni, Vepra”, Cetis 2002, f. xii; Theofan Popa, *Si e kam njohur unë Migjenin*, “Albania”, nr. 109, 12 maj 2001, f. 10. Shih gjithashtu: Βασιλιου Κασκανταμη: “Θεοφανης Ποπα - ενας συγχρονος ιεραποστολος”, [Vasilis Kaskandami, *Theofan Popa - një apostull i ditëve tona*] Αθηνα, s. a., f. 262-295.

⁵⁸ Theofan Popa, *Si e kam njohur unë Migjenin*, “Albania”, nr. 109, 12 maj 2001.

vlerësimi dhe interesimi të tij ndaj lëndëve laike ndaj atyre teologjike e sidomos për të vërtetuar një prirje refuzimi ateist të krishterimit⁵⁹. Popa dhe Papanastasi, Th. Frashëri e F. Ndocaj, sikundër dihet, nuk ishin njerëz rastësorë të lidhur me jetën e Migjenit. Jo vetëm mjedisi ku Migjeni ndihej mirë, miqtë e afërmit e tij, që iu përjashtuan prej jetëshkrimit për një kohë të gjatë; por dhe teksti vetë, brenda të cilit është i përmbajtësuar vetë autori, u ka dhënë lëndë të mjaftueshme studiuesve të mendojnë se ai ishte kritik ndaj klerit dhe dogmës, por jo ateist, madje as afetar. Përkundër konkluzioneve të paracaktuara se bindjet e Migjenit ishin ateiste, pyetja *A besonte Migjeni* është shtruar e parashtuar herët⁶⁰. Në anën tjetër, argumenti se edhe fakti që vetë *kleri ishte çuar kundër Migjenit*⁶¹, mund të kishte ndikuar në rëndimin e këtij opozicioni nuk është përfillur. Për Petro Janurën Migjeni paraqitet si vetëmohues me qëllime të larta, në atë mënyrë që t kujton vuajtjen e Krishtit për të mirën e njerëzimit. Sipas tij, poeti dhe murgësja në poezinë *Kangë skandaloze*, me vargun *Unë dhe ti, murgëshë, dy skaje po të një litari*, shpreh katolicizmin e murgëshës dhe ortodoksinë e poetit. *Migjeni, në poezinë "Lutje", sikur kapet prej një ndjenje teologjike... Për ta theksuar e fuqizuar më shumë këtë besim, katër herë përsërit refrenin në fillim të çdo strofe jo të rregullt: "Të lutem o perëndi". Kjo poezi të bën të kujtosh, por s'është e vërtetë, sikur ke një të kthyer mbrapsht kah doktrina e mësuar gjatë atyre pesë vjetëve në seminarin teologjik të Manastirit*⁶². Vetë kërkimi i Mbinjeriut është feja e re që po kërkonte njerëzimi kur *Zoti klasik* u bë jo i besueshëm për të.

Gjithaq të pavërtetueshme mbeten mendimet e shprehura se poezia e Migjenit mund të ketë kriptuar ide filozofike dhe ateiste të Engelsit⁶³. Një gjë është krejt e sigurt: hartimet, krijimet më të hershme të Migjenit, gjatë viteve të seminarit, duhej të ishin serbisht. Në seminar *ai thurte vargje me një lehtësi shumë të madhe, aq të madhe, saqë provimet me shkrim gati gjithnjë i shkruante në vargje dhe shumë shkurtimisht. Shokët e tij me të drejtë thonë se këto provime ishin sintezë e vërtetë, pasi ide të tëra ai koncentronte në disa vargje. Merrte pjesë aktive në shoqërinë letrare dhe kulturore Bratsvto të nxënësve të seminarit. Ai në çdo mbledhje lexonte nga diçka, por vetëm në*

⁵⁹ Skënder Luarasi, "Jeta", gusht 1956, në "Migjeni, Vepra", Cetis 2002, f. ix.

⁶⁰ Alush Kamberi, *A besonte Migjeni*, në *Flaka e vëllazërimit*, Shkup, 15 dhjetor 1971, 17-19 dhjetor 1971; 22, 24, 26, 29 dhe 31 dhjetor 1971; 7 janar 1972.

⁶¹ Dionis Bubani, *Migjeni*, në *Rinia*, Tiranë, 27 tetor 1954, f. 5-6.

⁶² Petro Janura, vep. cit., f. 98.

⁶³ "Në "Parathanjen e parathanjeve" si ven në dukje se njeriu e ka krijuar Zotin si përfytyrim, me çka në të vërtetë e ilustron mendimin e Engelsit, i cili ka thanë se qenia të cilin e adhuronte njeriu si Zot ishte qenia e tij deri atëherë e panjoftun". R. Qosja, *Millosh Gjergj Nikolla - Migjeni (1911-1938)*, në "Migjeni - Veprat", vëllimi 4, botimet "Rilindja" 1980, f. 121.

*poezi*⁶⁴. Shoqëria kishte gazetën e vet, ku Migjeni kishte gjithnjë diçka të re, kryesisht poezi e skica. Kjo pjesë e krijimtarisë së tij nuk njihet, siç nuk njihen poezitë - të paktën dy - që kishte botuar në shtypin atdhetar të Rumanisë para se të shfaqej si poet në vendin e tij⁶⁵.

Përmes Nietzsche-s Migjeni mbërrin në kundërvënien ndaj voluntarizmit. Në lëvizjen universale një fuqi e tillë përfaqësonte luftën për ekzistencë, vullnetin për pushtet. I ndikuar prej kësaj filozofie, Migjeni nga një anë absolutizon mundësitë krijuese të njeriut në fuqinë e mendimit njerëzor, por nga ana tjetër pohon pafuqinë e këtyre ideve ndaj një vargu të fshehtash, si Zoti, Jeta, Vdekja, E mira, Gëzimi. Idetë niçeane shkaktojnë tek Migjeni kundërthënie të papajtueshme. Përzihen ndikimi i voluntarizmit biologjik me të kuptuarit e njeriut si qenie shoqërore, si produkt i marrëdhënieve shoqërore. Në këtë pikëpamje paraqesin interes shenjimet e Migjenit në gjuhën ruse në librin e “*Ligjet e artit në revolucionin francez*”: Arti është një nga format e njohjes njerëzore dhe njëherësh edhe orientues i vetëdijes njerëzore mendim që e përfron Migjenin me idetë socialiste⁶⁶.

Sa i takon mendimit se Milloshi seminarist u formua më shumë si satana i se si i krishterë, kjo mbetet një pikëpyetje e madhe mbase e pavërtetueshme⁶⁷. Më e vërtetueshme është pikëpamja se Migjeni nuk kishte

⁶⁴ Në kujtimet e veta miku i Migj

ekzistue shoqëria letrare. Milloshi atëherë shkruente serbisht: vjersha e tregime. Shpesh organizojshim mbramje letrare. Milloshi ka qenë kryetar i shoqërisë. Ka qenë nxansi ma i mirë dhe shkruente ma mire se të gjithë. Për çdo punim, që e lexojshim në mbramje letrare, duhet t'i lejsim nga një kopje drejtorisë së Shkollës. Në bibliotekën e seminarit duhet me u gjindë kopjet e punimeve të Milloshit. Këto poezi s'janë të njohura, shkruan P. Janura në parathënien e botimit të veprës së Migjenit. Ai nuk e përmend faktin që kishte shenjuar shkrimtari K. Burović në burgun e Burrelit më 1972, sipas të cilit Janura i kishte treguar dorëshkrime origjinale të poezive të Migjenit në vitin 1962. Janura, megjithatë, është i bindur që një kërkim në arkivat e shoqërisë Bratstvo mund të kishte rezultat. Ky kërkim s'është bërë ende. P. Janura, vep. cit., f. 27.

⁶⁵ Dh. S. Shuteriqi, në *Arti i Migjenit [Përpyjekja shqiptare, numri i dhjetorit, 1938, f. 400]* përmend dy poezi që Migjeni i kishte botuar në shtypin shqiptar të Rumanisë, në “Shqipëria e re” dhe në “Kuvendi kombëtar”. Artikulli u ribotua më 2010 në “Tirana observer”, nr. 518, datë 14 shtator, f. 20, si dhe në “Mapo”, nr. 148, 25 dhjetor 2010, f. 23.

⁶⁶ Гертруда Иосифовна Эйнтрей, Творчество Мидьени [*Vepra e Migjenit*], Изд-во Ленингр. ун-та, 1973, с. 17.

⁶⁷ “Për mendësinë e një fetari, Milloshi i ri, në mos ishte djalli vetë i veshur me rrobë seminaristi, kishte bërë, së paku, një pakt me djallin për t'u joshur (tani për tani) nga gjithçka e ndaluar, makabre, shkatërrimtare ... Kështu Migjeni e mbaroi seminarin si një

ndonjë konsideratë për sloganin e françeskanëve “*Fe e Atme*” (“*in hoc signum scripsi*”), po aq sa dhe në inversin e saj “*Atdhe e Fe*”⁶⁸. Në rastin më të mirë mund të mbetet vetëm si dëshmi e një vullneti përforcues të ateizmit të Migjenit, që më shumë sa kaq mund të kishte qenë një vullnet për shëndoshjen e fesë dhe të besimit, në mos me Mesinë biblik, me Mbinjeriun mesianik. Antiklerikalizmi dhe sidomos ateizmi i Migjenit janë ekzagjeruar duke konfunduar me to kritikizmin e tij dhe përgjithësisht kontestimin e vlerave të jetës⁶⁹. Nuk mund të thuhet se mbitheksimi i ateizmit ka qenë thjesht prurje e ateizmit shtetëror që kaloi për një gjysmë shekulli Shqipëria, sepse këtë pikëpamje janë prirur ta mbrojnë dhe studiues jashtë ndikimit të politikave fetare⁷⁰. Një prej studiuesve më të hershëm të letërsisë dhe jetës së Migjenit, Arshi Pipa, që nuk pati ngurruar të pohonte se poeti mund ta kishte ndaluar vetë qarkullimin e “*Vargjeve të lira*”. Ndërsa Skënder Luarasi, në parathënien e tij analitike për vëllimin e vetëm poetik të Migjenit, shenjonte se të atin, Gjergjin, “*për herë e zgjidhnin epitrop në kishën ortodokse*” dhe “*sepse e çmonin dhe e nderonin, komuniteti i tij e dërgoi ta përfaqësonte në kongresin kishtar të Beratit më 1922*”⁷¹.

III.

Identifikimi i tekstit biblik në veprën e Migjenit u zgjodh si argument duke qenë se në traditën e studimeve ka ekzistuar një pikëpamje e paracaktuar, sipas së cilës “*Shkrimet*” dhe “*Vargjet e lira*” janë ashtu si poeti dhe murgesha në një nga poezitë e Migjenit, dy anët e skajshme të një litari (“*Unë dhe ti,*

antiseminarist”. I. Kadare, *Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe*, në “Kadare - Vepra”, vëllimi i 19-të, Tiranë, 2009, f. 150.

⁶⁸ Shih: Mensur Raifi, art. cit., f. 226. Idem: *Tri moderna albanska pesnika: Ljaskuš Poradeci, Fan Noli, Miđeni*, Društvo književnih prevodilaca Kosova, 1987.

⁶⁹ Në lidhje me poezinë e Migjenit, Dh. S. Shuteriqi shkruan se “*ajo lajmëron ardhjen e një epoke të re, ardhjen e epokës ku njerëzimi nuk do të gënjejë më nga prallat biblike, që i servirin sherbëtorët e “zotave”, prifërinjt, me qëllim që t’i kenë kurdoherë të nënshtruar*”. Shih nga ai: *Migjeni*, në “Migjeni - Vepra”, vëllimi 4, botimet “Rilindja”, 1980, f. 79.

⁷⁰ Khs. për shembull: Anton Berisha, *Ateizmi i Migjenit në ‘Vargjet e lira’*, Rilindja, Prishtinë 21 shtator 1968; po aty, 9-13 tetor 1970, gjegjësisht f. 13, 15, 13, 9, 13; Hulusi Hako, *Migjeni ateist*, në buletin Shkencat shoqërore në shkollë, Tiranë 1967/2, f. 42-47; ribotuar në “Zani i rinisë”, Prishtinë, 1968/13-14, gjegjësisht f. 12 dhe 14. Gjithashtu: Mark Gurakuqi, *Tema antifetare në veprën e Migjenit*, në *Nëntori*, Tiranë 1967/8, f. 175-188.

⁷¹ Skënder Luarasi, *Jeta*, gusht 1956, në “Migjeni, Vepra”, Cetis 2002, f. viii. Khs. dhe Arshi Pipa, *Për një kritikë letrare*, botuar në revistën “Kritika”, viti 1944, f. 3. Idem, *Miti i Perëndimit në poezinë e Migjenit*, në “Për Migjenin: tri esse”, Tiranë, 2006, f. 60-61.

murgeshë, dy skaje po të një litari / të cilin dy tabore ia ngrehin njeni-tjetrit: në “Kanga skandaloze”⁷². Sido që ky opozicion paraqitet mjaft i diskutueshëm, këtu çështja shtrohet jo në vështrimin doktrinar-teologjik, por në vështrim dhe krahasim tekstologjik. Në të vërtetë, prerjet ndërtekstore me “Shkrimet” tek Migjeni janë më se evidente. “Migjeni do ta ndërtojë me frymën e mitologjisë kristiane, biblike. Mitemat “agim i pritun”, “ditë e parathanun”, “jetë e re”, “jetë e re me vdekjen e njeriut”, “ditë e re”, “qiell i ri” etj. janë si të nxjerra nga Letra e dytë e Shën Palit apo nga libri “Apokalips” i Shën Gjonit. Këto nuk janë as retorikë, as trill mesianik, janë frymë e kulluar ungjillore, të cilën e kanë braktisur edhe vetë praktikant hierarkike të strukturave religjioze-kishtare. Mesianizmi është ide metafizike e predikuar nga gjithë profetët hebraikë, ide e gjallë edhe sot tek ‘populli i Librit’⁷³.”

Pyetja se deri në ç’skallë “Vargjet e lira” dhe prozat e Migjenit kanë simetri me tekstin biblik-ungjillor tentohet të verifikohet në këto shkallë:

1. **Në shkallën strukturore** (njësitë përbërëse të “Vargjeve të lira” dhe analogjia me “katërlibërshin” - “tetravangjel”, katër Ungjijtë në “Besëlidhjen e Re”. Sikurse dihet, është në traditën e “Shkrimeve” numërtimi i librave dhe emërtimi i tyre sipas njësive nënstrukturore (“Pentateuche” - “Pesëlibërshi”, “Libri i Moisiut” në “Besëlidhjen e Vjetër”, për shembull).
2. **Në shkallën konceptuale** (në radhë të parë cilësia e vërtetueshme e karakterit sinoptik të “Vargjeve të lira” dhe e prozave, krejt analoge me karakterin sinoptik të tre ungjijve sinoptikë (sipas Matthew-t, sipas Mark-ut dhe sipas Luce-s);
3. **Në shkallën e mitit.** Në lidhje me këtë shkallë sa janë bërë përpjekjet e para, duke identifikuar sidomos mitin e Mesisë (Mesiah), gjithaq dhe të profetëve të “Testamentit të Vjetër”: “Ndërsa zhvendo semi në universin e paqetë të Migjenit, ne si lexues vihemi në pozita dilematike me pyetje të tilla delikate si: Si reflektohet dhe identifikohet miti biblik i Mesisë në veprën e Migjenit; si është ndryshuar dhe risemantizuar duke iu nënshtruar metamorfozave në tekstin e tij?”⁷⁴. Në shqyrtimin tonë i përmbahemi mendimit se paralelet me figurat e krishterimit janë të karakterit kultologjik dhe mitologjik (Krishti, Maria Madalena). Mitologjia është pagane, ndërgjegjja është e krishterë; mitet janë të

⁷² Më gjerësisht: Shaban Sinani, “Vargjet e lira” dhe Shkrimet, në “Art & Trashëgimi”, nr. 3/2012, f. 94-97.

⁷³ S. Bejko, Migjeni midis niçeanizmit dhe mesianizmit, në “Temp.”, nr. 43, 9 tetor 2005, f. 3-6.

⁷⁴ Valbona Avdullaj, Miti i Mesisë në një lexim të ri të poezisë “Shkëndija” të Migjenit, në “Haemus plus”, 2012/2, f. 88.

periudhës sakrale, kultet janë të periudhës sanktuale. Të dyja këto kanë një prejje semantike të fortë: nga lat. “*sacer*” erdhi në terminologji “*consacrare*”, “*konsakroj*”; sikurse nga lat. “*sanctus*”, “*sancire*” rezultuan sinonimet e pjesshme me të: “*sanzionare*” (it.), “*sanctioner*” (fr.) - “*sanksionoj*”.

4. Në shkallën e subjektivitetit të Autorit si “Auctor, Krijonjës, Bās i rruzullimit” [Buzuku]: Migjeni, ashtu si Prometheu, ashtu si Krishti, është njeridashës, filantrop, jo mizantrop, njeriurrejtës⁷⁵.
5. Në shkallën e prozodisë dhe të metrikës (vargu i lirë);
6. Në shkallën e pragmatikës (shembëlltyrës: parabola, “prallë biblike”);
7. Në shkallën e ndërtekstit (tekstit të brendashkruar në formë të referuar, tekstit të brendashkruar në formë sintagmatike, tekstit të brendashkruar në formë perifrastike - të parafrzuar);
8. Në shkallën e motiveve;
9. Në shkallën e gjedhes figurative;
10. Në shkallën e një lexicon-i gjuhësor (që, në vështrimin e kësaj trajtese, mban në vlerësim vetëm atë pjesë të leksikut që vjen prej kulturës librore, duke mos vështruar si objekt dhe leksikon liturgjik-kishtar të përfutur në formën e ligjërimit gojor në shqipen popullore).

1. Në shkallën strukturore:

Teksti biblik luan rolin e një teksti referencial para së gjithash në shkallën e modelimit të mendimit dhe të shprehjes poetike të tij. Struktura e “*Vargjeve të lira*” është ndërtuar në katër pjesë, ashtu si “*Besëlidhja e Re*”, me katër ungjijtë dhe “*Veprat e Apostujve*”. Secili emërtim i pjesëve ndjek të njëjtën strukturë si në “*Shkrimet*”. Dihet mirë se numri katër si numër simpatik njihet për shenjimin e katër elementeve themelues të botës, për shenjimin e katër anëve të horizontit, pjesërisht dhe të katër stinëve, dhe, veç të gjithash, për shkakun se katër janë Ungjilltarët e mëdhenj dhe katër janë Ungjijtë⁷⁶. Strukturimi katërpjesësh i “*Vargjeve të lira*” nuk është rastësi. Për të ruajtur strukturën katërpjesëshe të veprës së vet, të njëjtë me atë Ungjijve të

⁷⁵ Khs.: M. Raifi, *Leopardi është mizantrop, Migjeni është filantrop*, në “Madhështia si antitraumë”, botuar në “Migjeni, Vepra”, vëll. 4, botimet “Rilindja”, 1980, f. 215; Idem: *Tri moderna albanska pesnika: Ljasguš Poradeci, Fan Noli, Miđeni*, Društvo književnih prevodilaca Kosova, 1987.

⁷⁶ M. Lambertz, në veprën *Zwischen Drin und Vojusa: Märchen aus Albanien - Midis Drinit dhe Vjosës: përralla nga Shqipëria*, Leipzig 1922, ka dhënë shpjegime të mjaftueshme për këtë, duke iu referuar traditës europiane të këngëve popullore tradicionale me karakter ushtrimor për fëmijët, për t’i gjetur çdo numri kuptimin e vet simpatik.

“Besëlidhjes së Re”, këngët “Parathania e parathanieve” dhe “Kangë më vete”, që mund të referohej lehtësisht tek *Veprat e Apostujve*, nuk shenjohen fare si njësi në strukturë as në botimin e vitit 1936, që e kishte propozuar vetë autori; as në botimet e viteve 1944 e 1957⁷⁷. Vetë ky përjashtim nga struktura ka një analogji me tekstet biblike. “*Canticum canticorum*” është pjesë e “*Shkrimeve*”, por nuk është libër më vete, ashtu sikurse “*Parathania e parathanieve*” dhe “*Kangë më vete*” - pjesë jo të përbashkuara në katër ciklet e “*Vargjeve të lira*”⁷⁸.

Simetri të “Vargjeve të lira” dhe “Besëlidhjes së Re” si dy “katërlibërsha” (“τετραευαγγελιον”):

<i>Parathania e parathanieve</i>	<i>Zanafilla - Gjenezë</i>
1. Kangët e Ringjalljes	Ungjilli sipas Matthew-t
2. Kangët e Mjërimit	Ungjilli sipas Mark-ut <i>Kangë në vete</i> <i>Veprat e Apostujve, Canticum Canticorum</i>
3. Kangët e Përndimit	Ungjilli sipas Luke-s
4. Kangët e Rinis	Ungjilli sipas Gjonit

Në strukturimin kanonik të librave të Biblës njihet dhe terminologjikisht rasti i “*librit më vete*” apo i “*librit të ndërmjetmë*”. “*Canticum canticorum*”, që pason “*Librin e Psalmeve*”, qëndron më vete pa u numëruar si libër i pavarur i “*Biblës*”. “*Kangë më vete*”, edhe në formën e vet quajtese, ruan simetrinë e vet me “*Këngën e këngëve*”.

Në botimin e vitit 1958 “*Kangët e fundit*” renditen si një cikël i pestë. Duke mos qenë pjesë e konceptit të librit në botimin e pëlqyer nga autori, për rastësi, apo ndoshta për shkak të një ngjashmërie gjenetike, u përgjigjen pak a shumë “*Veprave të Apostujve*”⁷⁹. Kjo analogji përforcohet prej faktit që “*Veprat e Apostujve*”, të shkruara pasi ishin shpallur ungjijtë, në formën e letrave dhe të kujtimeve, rregullisht përmbajnë kreun e “*Përshëndetjeve të fundme*”, si modele të përmylljes së letërkëmbimit me bashkësitë besimtare. Veç kësaj, ashtu si “*Veprat e Apostujve*”, edhe cikli i vjershave të shkruara pas “*Vargjeve të lira*”, duke qenë më kronikale dhe më jetëshkrimore, ka një paralele tjetër me “*librin shtesë*” ndaj katër Ungjijve.

⁷⁷ Botimit të vitit 1944 i mungon poezia *Parathanja e parathanjeve* dhe *Blasfemi*; në botime të mëvonshme ka dhe modifikime vargësh, por jo prekje të strukturës së paracaktuar të librit nga Migjeni.

⁷⁸ Sh. Sinani, *Migjeni italisht nga Jolanda Kodra*, në “Shqip”, 20 maj 2010.

⁷⁹ *Kangët e fundit* janë shtojcë e botuesit, njësoj si *Veprat e apostujve* shtojcë e Ungjijve, vepër kanonike, por më shumë me rëndësi për historinë e krishterimit.

2. Në shkallën e prozodisë:

Shumë është diskutuar për mënyrën si erdhi vargu i lirë në poezinë e Migjenit; një varg që ishte pa ndonjë traditë në historinë e letërsisë shqipe. Përveçse te Jeronim De Rada dhe në ndonjë rast tjetër të rrallë, vargu i lirë, pa një isometri, nuk ka paraprijës deri tek Migjeni. Madje nuk ka munguar dhe interpretimi që “*Vargjet e lira*” kanë më shumë kuptimin “*vargjet e lirisë*” se “*vargje pa metër*”.

Në letërsinë botërore varg zanafillës i karakterit pa metër, është vargu i psalmeve apo i “*Librit të psalmeve*”, pasuar prej “*Canticum canticorum*” dhe “*Libri i Proverbave*”. Ndikimi i letërsisë shqipe prej psalmodisë nis prej librit të parë shqip, “*Mesharit*” të Gjon Buzukut, në të cilin, siç e ka vërejtur studiuesi I. Rugova, po dhe të tjerë para tij, gjenden katër lutje (“*oratio*”)⁸⁰, që Buzuku vetë i quan psalme, besohet rikrijime e parafrazime prej liturgjisë së Shën Gjon Gojarit, për veten dhe për prindërit e tij. Me këto katër lutje/psalme Buzuku mbaron: “*E këtu sosenë të shtatë Psalmat të Pendësëvet*”⁸¹. Vlen të kujtohet se para Migjenit ishte Asdreni ai që vëllimin e vet me poezi, një prej vëllimeve më të diskutueshme, e kishte quajtur “*Psalme murgu*”. Vargu i lirë s’kishte traditë⁸², por letërsia me kod biblik e ungjillor kishte një traditë prej afro katër shekujsh⁸³. Në fillim të shekullit të 20-të F. Noli kishte botuar “*Israelitë e filistinë*” dhe në “*Albumin*” e vet kishte veçuar e pavarësuar “*ciklin biblik*”.

Ndikimi i prozodisë, i sintagmatikës dhe i pragmatikës së ligjërimit të kodifikuar të “*Librit të psalmeve*” dhe “*Librit të proverbave*”, përgjithësisht i librave të versifikuar të Biblës, në veprën e Migjenit mund të shihet si dukuri jo e papritur dhe jo e çuditshme. Gjeshja biblike dhe ungjillore shenjohe në një mënyrë më të dukshme në vargëzimin e Migjenit, që përgjithësisht, me

⁸⁰ I. Rugova, *Katër urata origjinale të Buzukut*, në “Buzuku”, nr. 14/2004.

⁸¹ E. Çabej i krahason psalmet e Buzukut, tekste origjinale brenda *Mesharit*, me tekstin liturgjik që gjendet në f. XXXVII të origjinalit, ku “*kemi të bëjmë me një pjesë të sjellë nga Dhjata e Re të Shën Gjon Gojartit apo Pagëzuesit, që po ashtu jepet në veten e parë, po pa u përmendur emri i këtij të shenjt*”. Shih: I. Rugova, *Katër urata origjinale të Buzukut*, në “Buzuku”, nr. 14/2004.

⁸¹ Katër “lutjet në formë psalmesh” të Dom Gjon Buzukut në “*Mesharin*” e tij janë botuar më vete nga I. Rugova.

⁸² Shih për këtë artikullin në dorëshkrim të G. Entrejt O природе поэтической символов и творчество Migjeni [*Për natyrën e simboleve poetike në veprën e Migjenit*], 15 f., që ruhet në arkivin e Institutit të Gjuhësisë e të Letërsisë.

⁸³ Khs.: “*Zot, k̄i mëshirier n meje / përse u jam s̄emunë: / shëndoshmë, përse eshtënatë e m̄i lëngonjënë / e shpirti im ansht tërbuom fort / ma ti, Zot, djerje kur të më apsh ndimë*”. Transkriptim i S. Rizës, në vep. cit., Prishtinë, 2004, f. 454.

lirinë e vet, ndjek modelin e “*Librit të Psalmeve*” dhe të “*Librit të Proverbave*”, që njëherësh përbëjnë modele arketipalë të vargjeve të lira dhe kanë vërtetuar një fuqi gjinikuese në historinë e letërsisë botërore. Prozodia e Migjenit, tipologjia e llojeve, ndërthurja e tyre, prozat poetike dhe shthurja e strukturave tradicionale të poezisë, meritojnë një shqyrtim krahasues me strukturën e vargëzimit në këto dy libra, të cilët kanë modeluar e jo ndikuar format poetike të tij.

Katër pjesëve të librit u paraprin “*Parathania e parathanieve*”, historikisht e interpretuar gabim, *ad litteram*, si “*Hyrja e hyrjeve*”, apo “*Kredoja e kredove*”, në përkthime në gjuhë të huaja edhe “*Preambola e preambolave*”⁸⁴, duke qenë në të vërtetë me kuptimin “*Profecia e profecive*” dhe duke iu përgjigjur me strukturën e vet “*Canticum canticorum*”, “*Kangës së kangëve*”, “*Kangjeljes së kangjeljeve*”, pjesë e “*Biblës*”, por jo libër më vete, ashtu si tek Migjeni: pjesë e “*Vargjeve të lira*”, por jashtë ndërtimit strukturor të tij⁸⁵. Poezia e Migjenit ka një prerje të dukshme tekstore dhe figurative me ironinë e Nietzsche-s: *Ky shenjt plak në pyllin e tij ende s’paska dëgjuar që Zoti, për të cilin edhe vuan plaku i shenjtë në pyllin e vet, ka vdekur*⁸⁶. Kuptimin e shtrembëruar të poezisë së Migjenit, për shkak të një vullneti për ta interpretuar atë si paralajmëruese të zhvillimeve të epokës së re, e shpërfaqin sidomos përkthimet në gjuhë të huaj, të shërbyera prej vendësve, në kuadër të një programi të Unesco-s, që u ofrua në vitin 1961. Në botimin anglisht të S. Luarasis [përkthimi i Ali Cungut], hyrja e studiuesit titullohet *Preamble*, kurse poezia e Migjenit *Parathanja e parathanjeve Forward of prefaces*⁸⁷. D. Samoilov dhe R. Koçi gjithashtu e titullojnë këtë poezi me titullin *Hyrja e hyrjeve* [Вступление к вступлениям], megjithëse shumësi i *hyrje*, në kuptimin e *parathënies së një libri*, nuk shkon logjikisht as në gjuhën ruse, që do ta kërkonte në formën Вступление к вступлению⁸⁸, dhe e gjitha kjo ndodh për shkak të rimbushjes kuptimore të shprehjes krejt ndryshe prej ç’kishte në mendje poeti. Në të gjitha botimet në gjuhë të huaja të përkujdesura prej S. Luarasis zbatohet e njëjta gjedhe interpretimi: *Preambula de los preámbulos* (Cuba 1961, p. 5); *Preambolo dei preamboli* (Tirana 1961, p. 23); *Préface des préfaces* (Paris 1961). Prej këndeji idioma u përgjithësua edhe në përkthime të tjera: *Predgovor na predgovorite* - Предговор на предговорите

⁸⁴ Jolanda Kodra, *Migjeni, Poesie e prose*, Tiranë, 1962.

⁸⁵ Kristaq Jorgo, *Për historinë e tekstit të veprës “Vargje të lira” të Migjenit*, në “*Studime filologjike*”, nr. 1-4/1997, f. 19-32. Po ai, *Letërsia (ç)mitizuese: parabola e djalit plangprishës në poezinë “Shkëndija” të Migjenit*.

⁸⁶ F. Nietzsche, *Kështu foli Zarathustra*, Phoenix, 1996, f. 13.

⁸⁷ *Migjeni, selected albanian songs and sketches*, edit. Unesco, Tirana-Paris, 1961, p. 9 dhe 11.

⁸⁸ Д. Самойлов, Р. Кочи: Мидени, Москва 1954, s. 68.

[maqedonisht, në: *Dhjetë poezi të zgjedhura të Migjenit*, përkthyer nga G. Todorovski, botuar në *Razgledi - Разгledi*, vëll. XIV, nr. 3, Shkup 1972, s. 321]; *Uvod na uvodite - Увод на уводите* [bullgarisht, në *Pesen na gordata volka / Песен на гордата волка - Kangë e dhimbës krenare*, përkthim i Marina Marinovës dhe Marko Gançev, në *Narodna kultura / Народна култура*, Sofija 1958, s. 3-5]; *Predgovor predgovora* [serbisht, përkthim i Hilmi Thaçit, në *Prekinuta melodija / Melodi e këputun*, Beograd 1969, s. 100; hyrja e përkthyesit titullohet *Pogovor*]. Largimi i qëllimshëm dhe ngulmues prej kuptimit *profeci*; si largim prej ligjërimit fetar, ka qenë e lehtë të kuptohet edhe prej studiuesish të rinj të Migjenit. *Poezia paraprirëse 'Parathanja e parathanjeve' ngrihet si 'Kanga mbi Kangët' e Salomonit, me përgjithësimin e konceptit Njeri-Zot*, vëren një prej tyre, pa e pasur si qëllim hetimin e tekstit biblik si prani e drejtpërdrejtë a e tërthortë në letërsinë e Migjenit, as qendrimit të tij ndaj besimit⁸⁹. Duke qenë në këtë pikë vlen të kujtojmë se Migjeni, pavarësisht se veprën e tij e quajti "*Vargje të lira*", jo vetëm në ndarjen e pjesëve, por edhe në tituj e nëntituj të poezive, dhe në brendi të tyre, përdor rregullisht emërtimin "*kangë*", që në thelbin e vet këtu i përgjigjet emërtimit "*psalm*"⁹⁰. Organizimi i vëllimit të quajtur "*vargje të lira*" në ballinë me cikle "*kangësh*" e përafron veprën e Migjenit me psalmodinë e lashtë hebraike dhe të mëvonshme, poezi të këndueshme, që kishin dhe instrumentin e tyre të posaçëm, "*psalterion*" ("*ψαλτήριον*").

Ligjërimi parathënës, përdorimi i rregullt i së ardhmes së domosdoshme, i së ardhmes me karakter urdhërues (rasti i "*Parathanies së parathanieve*"; ligjërimi paracaktues, i shprehur në të ardhmen gramatikore me funksionet e urdhërues së pashmangshme (e ardhmja profetike, me funksionin e një urdhërorje sipërane), shprehet edhe me mjete gjuhësore, me formën konservative të gegërishtes "ka" plus pjesore. Sa i takon karakterit parathënës të poezisë "*Parathania e parathanieve*", kjo mund të vërehej lehtësisht prej vargjeve përmyllëse të saj:

*"Ka ardhë një kohë,
në të cilën njerzit po kuptohen fare mirë
për me ndërtue Kullën e Babilonit -*

⁸⁹ Zejnepe Alili-Rexhepi, *Poezia e mesazhit universal në "Vargjet e lira"*, në "Studime albanologjike", Shkup, 2012/5, f. 130.

⁹⁰ *Migjeni, Vepra*, Cetus 2002: *Kanga e rinis*, f. 10; *Kangët e pakëndueme*, f. 12, *Kanga e të burgosunit*, f. 26; *Kanga e dhimbës krenare*, f. 28; *Kanga skandaloze*, f. 32; *Kanga që s'kuptohet*, f. 68; *Kanga e fundit*, f. 72; *Kanga e qytetit të huej*, f. 194; *Kanga e trumcakut*, f. 195. Këtu nuk përmenden vjersha të tjera ku fjala "*kangë*" është një "*key word*" për poezinë, ose kur ka sinonime të fjalës "*kangë*" a terma të marrë prej muzikës ("*baladë*", "*recital*", "*melodi*", "*sonet*").

*dhe në maje të Kullës, në majë të majës së fronit
ka me hypë njeriu
dhe ka me thirrë:
Perëndi, ku je?!⁹¹*

Në këto vargje “*kulla e Babelit*”, e shkruar me të madhe, sjell ndër mend jo vetëm mitin biblik të mosmarrëveshjes njerëzore, që profetizohet të kthehet në marrëveshje, por edhe “*Kullën e Rojës*”, dhe historinë mesjetare të mbrojtjes së krishterimit prej dhjetëra urdhrash e rendesh jashtë disiplinës. Por në të njëjtën kohë të sjell ndërmend monofrazën e Nietzsche-s në “*Die fröhliche Wissenschaft*”: “*Der Mensch schuf Gott!*“, njeriu e ka krijuar Zotin dhe jo Zoti njeriun (s. 38); “*Das freilich weiss Niemand, selbst der liebe Gott nicht*”, askush s’e di rrjedhën, as Zoti vetë (s. 9); “*Es scheint mir, dass diessmal der Gott der Träume sich über meine Gewohnheiten lustig machen wollte*” - “*Mua më duket se Zoti luan me ëndrrat e mia*” (s. 22). Mbi të gjitha, a nuk është pyetja e Migjenit “*Perëndi ku je?!*” e njëjta me pyetjen e Nietzsche-s: “*Unë kërktoj Zotin*”; “*Ku është zhdukur Zoti?*”, “*Zoti ka vdekur*”; “*Zoti ka vdekur përgjithnjë*”; “*Nëse Zoti nuk është në kisha dhe manastire, ku mund të jenë muzeumet e tij?*”; “*A nuk është djalli ana tjetër e Zotit?*” [sunt bona mixta malis]⁹²: “*Ich suche Gott! Ich suche Gott!: Wohin ist Gott? Gott bleibt todt!*”; “*Wir haben ihn getödtet, - ihr und ich! Wir Alle sind seine Mörder*”; “*Was sind denn diese Kirchen noch, wenn sie nicht die Gräfte und Grabmäler Gottes sind?*“⁹³. Vdekja e “*Zotit klasik*” është një prej përfundimeve të iluminizmit gjerman. Një Zot i ri duhet të lindet. I njëjti përfytyrim niçean gjendet dhe në dyvargëshin “*Ku janë zanat? Muzet ku janë*” [I fundit *Skanderbe*], ku Migjeni shpreh refuzimin e tij për hyj të plotfuqishëm që nuk janë njeridashës, si Prometheu a si Jezusi. Gabimisht kontestimi i Zotit klasik është interpretuar si ateizëm dhe jo si formë kërkimi e një Zotit të ri.

⁹¹ Khs.: “*Deri kur, o Zot, do të bërtas dhe Ti nuk do të më dëgjosh?*” - “*Habakuku*”, 1:2.

⁹² F. Nietzsche, *Die fröhliche Wissenschaft*: “*Gott ist todt: aber so wie die Art der Menschen ist, wird es vielleicht noch Jahrtausende lang Höhlen geben, in denen man seinen Schatten zeigt. - Und wir - wir müssen auch noch seinen Schatten besiegen!*”, Leipzig, 1887, s. 108.

⁹³ F. Nietzsche, *Die fröhliche Wissenschaft*: “*Wohin ist Gott? - rief er, ich will es euch sagen!*”; “*Wir haben ihn getödtet, - ihr und ich! Wir Alle sind seine Mörder*”; “*Was sind denn diese Kirchen noch, wenn sie nicht die Gräfte und Grabmäler Gottes sind?*“, Leipzig, 1887, s. 125.

3. Në shkallën konceptuale:

Ashtu sikurse tre ungjijtë kronologjikisht më të hershëm (ungjijtë sipas Matthew-t, Mark-ut dhe Luke-s), të cilët në tekstologjinë kritike ungjillore cilësohen terminologjikisht si **vepra sinoptike**, edhe ciklet e poezive të “**Vargjeve të lira**” kanë prerjen e tyre sinoptike në të gjitha rrafshet: të poetikës, të figurës, të frymës dhe të kumtit. **Karakteri sinoptik**, modeli strukturor, prozodia, si dhe idiomatika, janë analogjitë më të dukshme të tekstit poetik të Migjenit me tekstin biblik. Në veprën e Migjenit karakteri sinoptik shprehet në formën e së njëjtës cilësi rimarrjeje, prerjesh të përbashkëta, rikrijimesh, deri dhe inkorporimesh. Në “*Vargjet e lira*” jo vetëm një cikël poezish rishprehet në tjetrin, por edhe poezia transmodelohet në pikëpamje të tipologjisë së llojit në prozë e anasjelltas: Rasti i prozës “*Një refren i qytetit tem*”, së cilës i brendashkruhet gjithë poezia “*Fragment*” (“*Prej mëshirës së të pamëshirëve*”), mund të jetë më shprehësi i sinoptizmit në këtë vepër. Por karakteri sinoptik i “*Vargjeve të lira*” rishprehet edhe në mundësitë e shumëfishta që ofron vepra për atë mënyrë leximi që quhet “**lexim biblik**” apo lexim në perikope (“**gospels lectionary**”). Rëndin ciklor dhe sidomos leximin sinoptik paralelisht me Migjenin e kishte preferuar po në ato vite dhe Lasgush Poradeci⁹⁴. Afritë në shkallën konceptuale shfaqen herët. Shumë pranë janë eseja teologjike për kryerjen e provimit përfundimtar në mbarim të maturës në teologji me titull “*Dy natyrat e Krishtit*”⁹⁵ me skicën letrare autobiografike “*Dy Milloshët*”⁹⁶. Pamjet e mesianizmit, të shprehura në formën e besimit tek Mbinjeriu dhe në forma të tjera, janë vënë re prej studiuesish më herët. Thirrja që ndërthur dëshpërimin me shpresën: “*Vall! A ka shpëtim ndokund?!*” (në “*Vjeshhta në parakalim*”), apo “*Thirrje për shpëtimin e jetës. Apoteozë e shekullit të njëzetë*” (në “*Legjenda e misrit*”), mbitheksojnë pikërisht idenë e të të shëlbuesit. Në mënyrë të veçantë prej studiuesve është vërejtur **fryma e**

⁹⁴ Khs. për shembull strukturën e librit “**Vallja e yjeve**”: **1.** Në vend të parafjalës: *Zog’ i Qiejve* **2.** *Vallja e Qiellit* **3.** *Vallja e Dherit* **4.** *Vallja e Yjeve* **5.** *Vallja e Përjetësisë* **6.** *Vallja e vdekjes* **7.** *Kur nuk ndjehesh fare mirë*. Ndërsa libri “**Ylli i Zemrës**” është organizuar në këto cikle: **1.** *Zemra e Qiellit* **2.** *Zemra e Dherit* **3.** *Zemra e jetës* **4.** *Zemra e Përjetësisë* **5.** *Zemra e Vdekjes* **6.** *Kush ma njohu dhembshurinë*. Ashtu si te Migjeni, edhe në vëllimet e Poradecit ciklet rishprehen tek njëri-tjetri.

⁹⁵ Titulli i plotë i punimit të maturës që dorëzoi Migjeni: *O dvema prirodama Gospoda Isusa Hrista [Për natyrën e dyfishit të Zotit tonë Jesu Krisht]*. Shih tek P. Janura, vep, cit., f. 20.

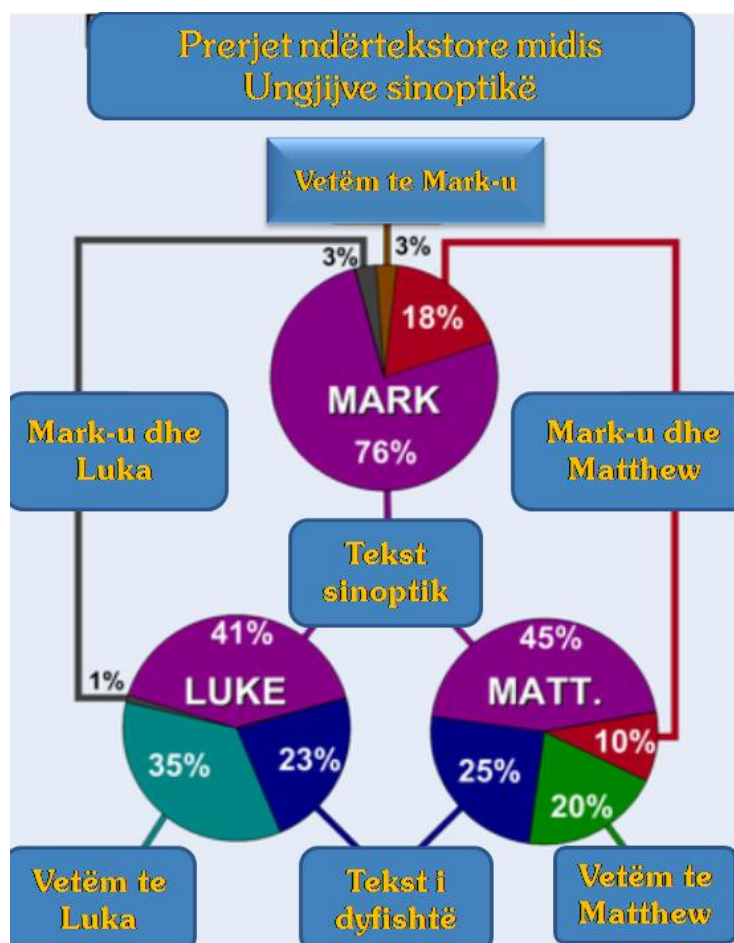
⁹⁶ Khs.: “*Në ndërjegjen time ka dy Milloshë; Milloshi i gjallë i jetës së përditshme që vepron, gabon dhe Milloshi tjetër, që i vihet përballë atij, e vëren dhe dënon gabimet e Milloshit real. Te njeriu bahet vazhdimisht një luftë e mbrendshme për përsosjen shpirtnore*”. Citohet sipas: Sabri Hamiti, *Letërsia moderne shqipe*, UET 2010.

mesianizmit si dukuri shpirtërore në letërsinë e Migjenit⁹⁷. Mesianizmi nuk mund të cilësohet vetvetiu si refuzim i krishterimit. F. Nietzsche, prej të cilit dihet se Migjeni pati përftesa, kishte pohuar me kohë se “*i krishteri i fundmë u kryqëzua në kryq, dhe ky qe Krishti vetë*”, ndërsa krishterimi i mëvonshëm ishte vetëm një besim kishtar, e kjo më së pari nënkuptonte “*kthimin tek burimi*”, njësoj si qe propozuar në periudhën e Rilindjes Europiane⁹⁸. Dhe nëse ky burim nuk rikthehej, atëherë duhej krijuar një Mesi i ri: prej zoroastrizmit (“*Ashtu foli Zarathustra*”), prej budizmit (“*Vdekja e Zotit*”) apo *ex novo*. Sipas studiueses ruse Gertrude Entrej Migjeni arsyetonte pak a shumë: Unë nuk jam shopenhauerist, unë nuk jam pesimist, unë besoj në fuqinë e njeriut, prandaj unë besoj në Mbinjeriun [Сверхчеловека]⁹⁹. Duke përmendur këto fakte dhe të tjera në vijim, është e nevojshme të theksohet se kjo trajtesë nuk ka për qëllim të evangjelizojë botëkuptimin e Migjenit dhe as të polemizojë me ata që kanë pasur e kanë bindjen në refuzimin ateist të besimit prej tij. Çështja shtrohet në rrafshin e tekstit, si shenjë e “*Shkrimeve*” dhe e kulturës teologjike të Migjenit në veprën e tij në poezi e në prozë. Dihet mirë se “*Bibla*” studiohet jo vetëm si një libër-amzë i krishterimit, por edhe si mitologji dhe model mendimi e përfytyrimi. Duke e vështruar në këtë anë, prania e tekstit biblik në veprën e Migjenit është e pafshehur, shpesh e pohuar qysh në titujt e poezive dhe prozave të tij.

⁹⁷ ЭЙНТРЕЙ, Гертруда: Творчество Мидьени [Vepra e Migjenit], Ленинград 1978, st. 15-18; Kr. Jorgo, *Identiteti i qëndresës së panjohur: rasti Shqipëria: letërsia shqiptare, mesianizmi*, botuar në “Tempulli”, nr. 2/2000, f. 75-84.

⁹⁸ F. Nietzsche, në librin e tij *Legjenda e të çmendurit*.

⁹⁹ ЭЙНТРЕЙ, Гертруда: Творчество Мидьени [Vepra e Migjenit], Ленинград, 1978, st. 16.

Sinoptikanizmi në tekste ungjillore me prerjet sasiore e përmbajtësore

4. Në shkallën e pragmatikës (shembëlltyrës):

Në një shkallë më të padukshme letërsia e Migjenit implikohet prej tekstit biblik në nivelin e pragmatikës, kryesisht përmes modeleve të shembëlltyrave, ku mund të gjenden e të renditen vargorë të një zinxhiri të gjatë, prej shembëlltyrës së të parëlindurit, dhjetë urdhëresave dhe viçit të artë, tetë mëkateve (veçmas të mëkatit të origjinës) dhe natyrës së pashpëtimtë të

individit, përdëllimit dhe vuajtjes për të tjerët, kopshtit të Edenit, varkës së Noah-ut, malit të Moisiut, kultit të *mannah*-së dhe mallkimeve biblike me etje e uri shkretëtire (“*apoteozës së misrit*”), deri tek përfytyrimi për ferrin dhe mëkatin tokësor.

Ndodh shpesh që teksti biblik përthyeret përmes mendimtarëve dhe poetëve paraardhës botërorë, si Dantja në rastin e përfytyrimit për “*Ferrin*”, Dostojevski, Nietzsche, Schopenhauer, Goethe e Kierkegardi për filozofinë e kuptimit të jetës. Këtyre ndikimeve Entrej [Эйнтрей], Mançeva [Манчева] u shtojnë një ndërmjetësi të poetit dhe filozofit gjerman A. Lichtenberg, mik i Nietzsche-s dhe Lessingut, që pati thuar se të njëjtën jetë me Migjenin: bir i një kleriku, që donte ta bënte pasues në meshtari, nuk u pajtua me jetën e manastireve dhe u bë fizikant. Të njëjtë mendim i mbahej Migjeni: manastiret mund t’i shkonin shekullit të 19-të, kurse në shekullin e 20-të ato mbajnë hijen e frikshme të vdekjes¹⁰⁰. Të tjerë studiues theksojnë lidhjet me simbolizmin: *alegoria, asociacioni, muzikaliteti, ritmika e të rimuarit të vargjeve*¹⁰¹.

Problemi është parë dhe në pikëpamje të parimeve krijuese, të poetikave dhe të tipologjisë së llojeve, duke gjetur pranë e pranë dukuri të romantizmit, simbolizmit por dhe të klasicizmit: *balada, sonet, ode, elegji, himn, ditiramb, rondo, returnel - refren*¹⁰².

Në rrafshin e pragmatikës mund të veçohen së paku tre modele lehtësisht të identifikueshme parabolash biblike të interpretuara si tekste të lira:

- *Shëmbëlltyra e djalit plangprishës*, vërejtur më herët prej studiuesve, në poezinë “*Shkëndija*”. Në të njëjtën poezi mund të gjendet dhe e përkundërta e shëmbëlltyrës së paralajmërimit të ardhjes së Krishtit prej priftërinjve mobedë, me anë të shenjës që bie mbi vatër. Shpesh Migjeni e përdor lëndën ungjillore për të krijuar figurën e vet dhe për të kondensuar mendimin.

- *Shëmbëlltyra e kullës së Babelit* (e kullës së Babilonit), e paralajmëruar në poezinë e Migjenit jo si dështim i marrëveshjes njerëzore, por si triumf i saj në “*Parathanien e parathanieve*”: monologu i poetit me Perëndinë është thuar se një rikrijim i të njëjtit monolog filozofik të F. Nietzsche-s.

¹⁰⁰ ЭЙНТРЕЙ, Гертруда Иосифовна, Творчество Мидъени [Vepra e Migjenit], Изд-во Ленингр. ун-та, 1973, р. 16-17. МАНЧЕВА, Весела, Мигени и поколението на 30-те години в албанската литература [Migjeni dhe brezi i viteve 1930 në letërsinë shqipe], Софија, СУ “Кл. Охридски”, Albanian Studies in Bulgaria, 1999.

¹⁰¹ НИКОЛА, Albert, *Baudelaire-Rimbaud-Migjeni dhe gjeneza e poezisë moderne shqipe*, Tiranë, 2007.

¹⁰² МАНЧЕВА, Весела, *ver. cit.*: ... на романтизма и особено на симболизма (алегорични асоциации, музикалност, ритмично римување на стиховете). Той изпольза и класическите модели, известни още на възрожденците (баллада, сонет, ода, елегия, химн, рондо, ритуурел).

- *Shëmbëlltyra e gruas mëkatare, Maria Magdalenës*, në emër të së cilës njihet dhe një ungjill apokrif, e paditur prej farisejve si grua e përdalë, më pas të shenjtëruar; një prej shëmbëlltyrave që pati shkaktuar debate të gjata kishtarë në koncilet e kryehershme¹⁰³. Është shëmbëlltyra më paradigmatisht në veprën e Migjenit, e shenjuar sidomos në poezitë “*Baladë qytetëse*”, “*Melodi e këputun*” dhe në prozën “*Histori e njenës nga ato*”. Çlirimi i gruas mëkatare (i gruas publike) prej dënimit moral i përngjan parabolës së Krishtit me Maria Magdalenën¹⁰⁴.

Në letërsinë frënge shenjtërimin e mëkatit e pati shprehur qartësisht Baudelaire-i, në poezinë e njohur “*Mon coeur mis à nu*”:

“*Analyse des contre-religions, exemple: la prostitution sacrée.
Qu’est-ce que la prostitution sacrée?
Excitation nerveuse,
Mysticité du paganisme*”¹⁰⁵.

Në prozën “*Historia e njenës nga ato*” të njëjtën parabolë Migjeni e përmbyll kështu: “*Rreth emrit të Lukes, veçanërisht rreth trupit të saj, ishte krijue njëfarë aureole (nimbusi) si rreth krenave të shenjtëve ... Me e quejtë Luken kurvë i dukej si me e quejtë priftin grue pse ka veshë ragjën (veladonin)*”¹⁰⁶. Dhe nuk është e rastit që “*njena nga ato*” mban emër shenjtori, madje emrin e Ungjilltarit Lukë të femërorizuar.

Poezia “*Një natë pa gjumë*”, që nis me thirrjen e J. W. Goethe-s “*Mehr Licht!*”, në pjesën e dytë, jo vetëm në mjetet e shprehjes, por dhe në përfytyrim, të sjell ndërmend kalvarin e Krishtit, natën e fundit [*ultima cena*], shtrëngimin e dishepullit Pjetër për ta mohuar Mësuesin para se të zbardhet agimi [Para se gjeli të këndojë dy herë, ti do të më mohosh tri herë: Ungjilli sipas Markut, 14:30]. Mundimi i njeriut të pagjumë në këtë poezi nuk është një ankim rastësor i një të sëmuri nga pagjumësia, por është një trazim biblik dhe

¹⁰³ Shih: *Shkrimet e krishtere greke*, Shtojcë, s.l., s.a., f. 413-414.

¹⁰⁴ “*Por Jezusi i tha asaj gruaj: ‘Besimi yt të shpëtoi; shko në paqe!’*”, 7:50.

¹⁰⁵ Charles Baudelaire: *Mon coeur mis à nu: journal intime*, Paris 1887, p. 7. Khs. dhe: “*De l’Obsession, de la Possession, de la Prière et de la Foi. Dynamique morale de Jésus. Renan trouve ridicule que Jésus croie à la toute-puissance, même matérielle, de la Prière et de la Foi. Les sacrements sont des moyens de cette dynamique. De l’infamie de l’imprimerie, grand obstacle au développement du Beau. Belle conspiration à organiser pour l’extermination de la race juive. Les juifs Bibliothécaires et témoins de la Rédemption*”.

¹⁰⁶ *Historia e njenës nga ato*, në “*Migjeni - Vepra*”, Cetis 2002, f. 154.

filozofik. Brenda këtij mundimi është gjithashtu: edhe zgjedhja e apostullit Pjetrit si themel i kishës [*Edhe unë po të them: Ti je Pjetër - Shkëmb, dhe mbi këtë shkëmb unë do ta ndërtoj kishën time: Luka 9, 18-21*]; edhe mohimi i detyruar i Krishtit prej tij; edhe, më së fundi, shenjtërimi i emrit të tij, pavarësisht asaj që ndodhi në Golgotë, me paralajmërimin për tradhti, me gjelin që si një këmbanë që mat kohën jep shenjën për mohim; me premtimin e Shën Pjetrit për të mos e tradhtuar më Mësuesin. Në një formë heroike dhe dramatike kjo fazë e krishterimit është shprehur në fillim të shekullit në romanin e nobelistit polak H. Sienkiewicz [1905], me titullin domethënës *Quo vadis, Domine*:

*Dergjem n'errsinë pa gjumë dhe pa dritë
Askush s'më ndigjon, çirrem kot më kot.
Hesht more, hesht! Por qindro, o shpirt.
Gjeli këndon dhe thotë se asht afër drita
- Gjel, rren a s'rren? Cila asht fjala e jote?
Kur ti këndon thonë se asht afër drita,
Por un s'besoj sonte në fjalët e kësaj bote.*

Vepra e Migjenit i përgjigjet konceptit të filozofit postmarksist danez, që shprehej se mendja e njeriut, ashtu si një parashutë në lartësitë e qiejve, mund të jetë e dobishme dhe shpëtimtare vetëm nëse është e hapur. Në letërsinë e Migjenit bashkohen mendja e hapur me fuqinë e figurës së tekstit më kanonik në botë, “*Biblës*”, që përbën rezervatën e subjekteve dhe të formave të shprehjes në historinë e letërsisë botërore.

5. Në shkallën e motiveve:

Në një shumicë rastesh brenda një poezie apo proze ndërthuren disa parabola, të cilat plotësojnë njëra-tjetrën, duke iu mbivendosur modeli i figurës së motivit biblik a ungjillor; teksti perifrastik tekstit të autorit, gjedhja zanafillëse trajtës letrare:

<i>Titulli i poezisë / skicës së Migjenit</i>	<i>Referencë në lëndën biblike dhe ungjillore në rrafshin e motivit (tematologjik)</i>
<i>“Parathania e parathanieve”</i>	<i>“Gjeneza”; “Kulla e Babelit”; “Libri i Profecive”; “Canticum Canticorum”¹⁰⁷</i>
<i>“Kangët e pakëndueme”</i>	<i>Ungjijtë dhe letrat jokanonike, ungjijtë apokrifë dhe gnostikë</i>
<i>Kangët e ringjalljes</i>	<i>Dhe apostujt me fuqi të madhe jepnin dëshmi</i>

¹⁰⁷ Përkthimi në serbisht në *Prekinuta melodija* [1969] rezulton ad litteram: *Predgovor predgovora*.

	<i>të ringjalljes së Zotit Jezus [Veprat e Apostujve, 4:33]¹⁰⁸</i>
“Baladë qytetëse”	<i>Maria Magdalena</i>
“Melodi e këputun”	<i>Maria Magdalena</i>
“Kanga e të burgosunit”	<i>Krishti i kryqëzuar</i>
“Trajatat e Mbinjeriut”	<i>Mesia, Shelbuesi, “shpirt i kryqzuem”, “agim i pritun”, “dit’ e parathanun”, zoroastrizmi, Mesia para Mesisë, “Ashtu foli Zarathustra”</i>
“Vjeshta në parakalim”	<i>Mesia: “Vall! A ka shpëtim ndokund?!”¹⁰⁹</i>
“Kanga skandaloze”	<i>“Unë dhe ti murgeshë, dy skaje të një litari”: devocioni vs mëkatit; krishterimi roman dhe ai lindor¹¹⁰.</i>
“Shpirt’ i ri”	<i>“Fli e një lterit të ri”, “lajm i idealit të ri”, “o vall’ u fik një hy!”: lajmi i mirë, evangelion.</i>
“Shpirtënt shtegtarë”	<i>“Vendet e shuguruem” - Krishterimi sakral</i>
“Lutje”	<i>Te Deum laudeamus; Lutja e Krishtit ndaj Perëndisë-At: Mëshirromë mua mëkatarin!¹¹¹</i>
“Dy buzë”	<i>Maria Magdalena</i>
“Hidhet e përhidhet”	<i>“Për një ringjallje mbi të vjetra kalbësinat”</i>
“Një natë pa gjumë”	<i>“Pak dritë” krs “Mehr Licht”: Hyji tha: “Le të bëhet drita!” Dhe drita u bë [Zanafilla, 1:3].</i>
“Frymzim i pafat”	<i>“O njerëz të bimë nga far’ e ambël”: Zanafilla, njeriu si shembëlltyrë e Hyjit.</i>
“Sokrat i vujtun a derr i kënaqun”	<i>“Jepini Cesarit çfarë i takon Cesarit”</i>
“Tragjedi apo komedi”	<i>“Te Deum laudamus”, “Te Deum Majestoso”</i>
“Mollë e ndalueme”	<i>“Fruti i ndaluar”: “frutto prohibito” (përkthimi it.)¹¹²</i>

¹⁰⁸ Ringjallja përmendet mbi njëqind herë në *Besëlidhjen e Re*.

¹⁰⁹ Khs. tekstin referencial ungjillor: “Gjëja e parë që duhet të kuptohet është se ne nuk mund ta shpëtojmë vetveten” (Marku 10:26-27); “Vetëm Perëndia mund të na shpëtojë” (Zbulesa 7:10); “Shpëtimi është plotësisht një vepër e hirit të Perëndisë” (Efesianët 2:5); “Nuk duhet as të na shkojë në mendje se Perëndia e jep në mënyrë të hirshme shpëtimin në përgjigje të ndonjë cilësie të mirë që shikon në ne” (Titu 3:5; 2 Timoteu 1:9); “Shpëtimi nuk mund të fitohet apo meritohet” (Galatasit 2:16).

¹¹⁰ Khs. Petro Janura, vep. cit., f. 98.

¹¹¹ P. Janura, vep. cit., e krahason poezinë *Lutje* me përpjekjen e Tolstoit për një krishterim të ringjallur, human e të besueshëm, me sa duket duke pasur në mendje romanin *Ringjallja / Воскресение*.

¹¹² *Fructul oprit*, - *Fruti i ndaluar* [jo *Mollë e ndalueme*], me këtë titull u botua rumanisht vepra e Migjenit, përkthim i Grigore Brâncus, Bucuresti, Pentru Literatura

“A do qymyr, zotni”	“Sa at qymyr, fisnike” - Maria Magdalena
“Në kishë”	“Eni këtu ju të dëbuemit dhe të përbuzunit e këtij shekulli” (Kisha e zotit Krisht)
“Legjenda e misrit”	Mannah, ushqimi i shenjtë (hebr.: “manhu”)
“Të korrurat”	“Na kët farë s’e kemi mbjellë” - Shembëlltyrë e Krishtit
“Historia e njenës nga ato”	“Besimi yt të shpëtoi” ¹¹³ “Ishte krijue njëfarë aureole” “Me e quejtë Luken kurvë i dukej njësoj si me e quejtë priftin grue” - Mari Magdalena ¹¹⁴
“Bukën tonë të përditshme falna sot” ¹¹⁵	“Ati ynë” - Pater Noster
“Idhuj pa krena”	Idhujt e rremë ¹¹⁶
“Të fala nga fshati”	“Tue mendue kështu në vesh më tingëllojnë fjalët e dikujt: “Besimi yt të shpëtoi” - Krishti dhe Maria Magdalena

Në kohën kur At Gjergj Fishta, meshtar françeskan, hyjnizonte mitet dhe zotat paganë, megjithëse ndërgegjeja e tij fetare nuk ia lejonte këtë; në kohën kur E. Koliqi, i lëkundur prej formimit perëndimor, përjetonte dilemën e

Universala, 1967. Por *Zabranjena jabuka – Mollë e ndalueme*, përkthim fjalë për fjalë në serbokroatisht [*Prekinuta melodija*, Rad Beograd, 1969]. Në përkthimin rusisht gjithashtu sipas frazeologjisë ungjillore: Запретный плод, *fruti i ndaluar*. Njësoj, me refrencë në parabolën e kopështit të Edenit dhe të mëkatit të parë të Adamit dhe Evës edhe në përkthimet e përmendura: *El fruto prohibido* [sp., p. 65]; *The Forbidden Fruit* [engl., p. 58]; *Fruit défendu* [fr.]; Заборонені плід [bjellorus., Kiev 1958, c. 5]; Забраненіят плод [bullg, Sofija 1958, s. 64]; *Zabranjeni plod* [skr. S. 72].

¹¹³ Khs. Ungjilli sipas Lukës, 7:48, 50: “Mëkatet të janë falur ... Besimi yt të shpëtoi; shko në paqe”.

¹¹⁴ Vetëm në përkthimin spanjisht është shenjuar që në titull ngjyresa e autorit: *Historia de una de “aquellas”*, botimi i cituar, p. 119.

¹¹⁵ Përkthim idiomatik dhe në sr-kr: *Naš svakidašnji hleb pokloni nam danas* [*Prekinuta melodija*, Rad Beograd, 1969].

¹¹⁶ Interpretimi në përkthimin italisht në formën “*idoli decapitati*” - “*idhuj me krye të prerë*”, nuk përmban kuptimin burimor të idiomës në ligjërimin e Migjenit. Në të folmet veriore, sidomos verilindore, mbiemri “*kryepremë*” është i ngulitur dhe përdoret edhe për të identifikuar *Shën Gjon Kryepremin*. Po të ishte fjala për idhuj “*me krye të preme*”, Migjenit, që e njihte më së miri ligjërimin teologjik, do t’i kishte ardhur më për mbarë forma “*idhuj kryepremë*”. Por këtu është në tjetër kuptim: idhuj pa kuptim, pa krena, paganë, të rremë. Për përdorimin në kuptimin “*idoli decapitati*” shih Jolanda Kodra, *Migjeni, Poesie e prose*, Tiranë, 1962.

madhe “*midis malit dhe detit*”¹¹⁷, Migjeni përthirri në letërsi një kulturë që nuk kishte të bënte as me malin mitik të identifikimit etnik të shqiptarëve, as me “*detin e pabesë*”, nga përfytyrohej se shqiptarëve u kishte ardhur gjithnjë e keqja: një prej kulturave më universale të njerëzimit, matricën e tre besimeve abrahamike, më të fuqishmet e globit, “*Biblën*”, duke e kthyer letërsinë në qytet, atje ku oraliteti merr fund dhe legjenda përqeshet. Ai që është quajtur “*mit i Perëndimit*” tek Migjeni është më shumë për shkak të rolit kushtëzues që ka pasur historikisht Bibla në të gjitha kulturat europiane. “*Gjeneza*”, “*Libri i Jobit*”¹¹⁸, “*Libri i Profecive*”, “*Libri i Urtësisë*”, “*Libri i Jeremisë*”, “*Libri i Psalmeve*”, “*Libri i Proverbave*”, “*Ungjijtë*”, janë të pranishme në veprën e Migjenit ashtu si poezia popullore në poemat e Fishtës dhe në prozën e Koliqit.

6. Në shkallën e ndërtekstorësisë:

Teksti biblik në veprën e Migjenit formën më të drejtpërdrejtë e ka **si tekst i brendashkruar**. Në një shumicë rastesh “*Shkrimet*” janë pjesë e tekstit të autorit në ligjëratë të drejtë. Rregullisht Migjeni në këto raste tekstin e “*Shkrimeve*” e veçon ndër thonjëza, duke shtuar në mënyrë të papërcaktuar: “*ka thanë dikush*”, “*asht thanë dikund*”, “*diku thohet*”:

- “*Vjeshta në parakalim*”: “se nesër do vdesin ... **Vall! A ka shpëtim ndokund?**”¹¹⁹.

- “*Në kishë*”: “**Eni tek unë ju të dëbue më e të përbuzunit e këtij shekulli, ka thanë dikur zot’ i kësaj kishë, se tek unë do të gjeni prehje**”¹²⁰.

- “*Zoti të dhashtë*”: “**Zoti që kujdeset për zoqtë e qiellës, s’ka me i lanë njerëzit të vdesin nga uja**”¹²¹.

- “*Të fala nga fshati*”: “... pesimist nuk jam, se besoj në një fuqi të njeriut, besoj në mbinjeriun! (tue mendue kështu në vesh më tingëllojnë fjalët e dikujt: “**Besimi yt të shpëtoi**”)¹²².

- “*Bukën tonë të përditshme falnae sot*”: Ati ynë, uratë: “**Ati ynë që rri në qiell, shejtue qoftë emni yt, të mbrijë mbretnimi yt, të bahet vullneti yt sikur në qiell dhe në tokë**”¹²³.

¹¹⁷ Dhurata Shehri, *Midis malit dhe detit*, Tiranë, 2006.

¹¹⁸ Khs.: “*E i tha Zotynë: a nukë kërkove sherbëtuorrë tem Jobinë, qi s’anshtë tjetërë njeri mbë shembëllesë të tî përmbi dhët, i mirë e i dërejtë, e qi të droe Tinëzot, e qi i ikën së keqi?*”. Transkriptim i S. Rizës, vep. cit., Prishtinë, 2004, f. 454.

¹¹⁹ *Vjeshta në parakalim*, në “*Migjeni - Vepra*”, Cetus 2002, f. 31.

¹²⁰ *Në kishë*, po aty, f. 92.

¹²¹ *Zoti të dhashtë*, po aty, f. 100.

¹²² *Të fala nga fshati*, po aty, f. 220.

¹²³ ... *Bukën tonë të përditshme falna sot*, po aty, f. 175. Kjo përshtatje e lutjes “*Ati ynë*” në një tekst letrar prej Migjenit mund të numërtohet si një prej mbi 100 varianteve të shprehura shqip të “*Pater Noster*” në gjuhën shqipe, duke filluar prej

- “*Vetmia*”: **Së paku të më këndojnë: - I yni Zot**; perifrazë e fillimit të lutjes Ati Ynë.
- “*Në kishë*”: “**Vërtet, me të vërtetë po ju tham ...**”¹²⁴ - sintagmë paraprijëse tipike e predikimeve të Jesus Krishtit.
- “*Vrasja e trumcakut*”: “Hipoteza dhe andrrash. Miliona vjetësh dhe një fjalë goje, si për shembull: “**... të bahet dritë! Dhe drita u ba!**”¹²⁵.
- “*Vrasja e trumcakut*”: Të bahet dritë! Dhe drita u ba! A shifni? **Një fjalë magjike! Hokus - Pokus! Sa bukur!**¹²⁶
- Në një formë të dytë teksti biblik-ungjillor vjen i pranishëm në veprën e Migjenit **në shkallë sintagmatike**:
- “*Tragjedi apo komedi*”: “**Te Deum majestoso**”, “**Te Deum laudamus**”;
- “*Moll’ e ndalueme*”: “I undshëm e zhelemel ec ngadalë përbrri dyqaneve plot **molla të ndalueme**” (prallë biblike);
- “*Kanga e të burgosunit*”: “Nëpër hekra **të kryqzuem** të dritores seme / shof qiellën të coptueme në katërdhetë copë”¹²⁷.
- “*Trajtat e Mbinjeriut*”: “Shpirt i **kryqzuem**, marrzi e vulosun / ... / Një agim i pritun, **dit’ e parathanun**”¹²⁸.
- “*Frymëzim i pafat*”: “**O njerëz të bimë nga far’ e ambël!**”¹²⁹.
- “*Sokrat i vuejtun - apo derr i kënaqun?*”: “Vetë perëndia, tue i ra kokës me dorë, tha se nxanësi e kaloi mësuesin, dhe shumë-shumë u pendua se ç’shkathësi i dha njeriut. Njeriut iu shtue vullneti për t’u praktikue në shkathësi. - E dikush dikur tha: “Nuk mundet me kenë sherbëtori ma i madh se zotnia, **as nxanësi ma i madh se mësuesi i tij**”. O, vall, ç’ironi!”¹³⁰.
- “*Tragjedi apo komedi?*”: “**Shejti dhe Katili** arrijtën shprehjen e ... tragjedisë apo komedisë së vet”¹³¹.

Mesharit të Gjon Buzukut. Të njëjtën gjë pati bërë dhe Mitrush Kuteli me *Canticum canticorum* në “E madhe është gjëmë e mëkatit”.

¹²⁴ *Në kishë*, po aty, f. 93.

¹²⁵ *Vetvrasja e trumcakut*, po aty, f. 96. Khs.: “*Ai tha: “Le të bëhet dritë” dhe u bë dritë*” (“*Të Bërëtë*” 1:3).

¹²⁶ *Hoc est corpus meum*, një formulë me kuptim të mjegullt, që lindi nga përdorimi i cungët i kësaj idiome, duke e nxjerrë nga konteksti, pa pjesën e dytë: *sub Pontio Pilato passus et sepultus est [nën sundimin e Pons Pilatit ai vuajti mundimet e vdekjes dhe u varros]*, pjesë e një shprehjeje liturgjike të *Eukaristisë* në ritualin roman. Përdorimi më i hershëm spekulativ i shprehjes me shkurtime [*hocus - pocus*] njihet ai i priftit anglez John Tillotson (1630-1694). Shih: *Collins English Dictionary*, 10th Edition 2009.

¹²⁷ *Kanga e të burgosunit*, po aty, f. 26.

¹²⁸ *Trajtat e Mbinjeriut*, po aty, f. 29.

¹²⁹ *Frymëzim i pafat*, po aty, f. 67.

¹³⁰ *Sokrat i vuejtun - apo derr i kënaqun*, po aty, f. 75.

¹³¹ *Tragjedi apo komedi?*, po aty, f. 79.

- “*Tragjedi apo komedi?*”: “E Mira, e Keqja, **Perëndia, prej territ, nëpër njeriun, erdhën në dritë**, edhe nëpër njeriun kanë me u zhdukë në terr”¹³².

- “*Në kishë*”: “Kur u zhduk kryet, lypsi vazhdoi t’i lëmojë gjashtë lekët dhe t’androrjë ma tepër dhe **të knaqet ma tepër se tradhtari Iskariot me tridhetë q’i fitoi, kur e shiti Mësuesin e vet dhe t’atij padres**”¹³³.

Në një formë të tretë prania e tekstit biblik-ungjillor, në formën e paratekstit, gjenotekstit dhe në formë më të rregullt **si tekst perifrastik**, paraqitet si cilësi përbashkuese e veprës së tij:

- “*Vetmia*”: “**Së paku të më mallkojnë / - I mallkuem! / Së paku të më urojnë / - I uruem!**”¹³⁴.

- “*Ngjarje pa lëvizje*”: “**Ai njeri, që aq e mundon at kafshë, a meriton t’i hudhen në shpinë të gjithë ata gurë që janë barra e kalit të mjerë? ... Unë shikojshe njeriun, kalin, karrocën, të gjithë të kryqzuem në një gjendje mundimi e dhimbjeje të jashtëzakonshme**”¹³⁵.

- “*Idhujt pa krena*”: “**U tret pluhuni i idhujve q’u shembën krejt, dhe s’u mbet fara, e idhujt që mbetën pa krena qendrojnë si dëshmorët e shëmtuem e një jetës së përndueme**”¹³⁶.

- “*Urime për 1937*”: “**... gjëmojnë njerëzit nën barrën e kryqave të vet tue shkue në Golgotha**”¹³⁷.

- “*Urime për 1937*”: “**Në rasë se tryeza e shkrimit të çalon, ti qeshu. Në rasë se e vetmja karrigë që ke në shtëpi asht e shpueme dhe s’ke ku të rrish, ti qeshu. Në rast se s’ke zjarrm e ke të ftoftë, po, ti, qeshu. Në rasë se ndonjë ditë, ashtu kot, të mungon edhe buka, ti merre për lojë, për shaka, dhe qeshu, qeshu**”¹³⁸.

- “*Të korrumat*”: “**Kështu dy ditë. Të tretën ditë prap një diell mrekullisht i bukur!**”¹³⁹.

- “*Të korrumat*”: “**Ç’asht kjo? Na këtë farë s’e kemi mbjellë ... E pra, e thanun asht: “Çfarë do të mbjellish, të tillë (lashtë) do të korrish**”¹⁴⁰.

- “*Studenti në shtëpi*”: “**Qe një rasë ku duhet me tregue fuqin e ndërgjegjes, të mendimit dhe të dashnis për me shpëtue diçka nga zakonet fatale**”¹⁴¹.

¹³² *Tragjedi apo komedi?*, po aty, f. 80.

¹³³ *Në kishë*, po aty, f. 93.

¹³⁴ *Vetmia*, po aty, f. 69.

¹³⁵ *Ngjarje pa lëvizje*, po aty, f. 95.

¹³⁶ *Idhujt pa krena*, po aty, f. 107. Khs. tekstin referencial biblik: “*Do të shkatërroj idhujt dhe do t’i zhduk perënditë e rreme nga Nofi; nuk do të ketë më princ nga vendi i Egjiptit dhe do të kall frikën në vendin e Egjiptit*”, Libri i Ezekielit, 30:13.

¹³⁷ *Urime për 1937*, po aty, f. 113.

¹³⁸ *Urime për 1937*, po aty, f. 114.

¹³⁹ *Të korrumat*, po aty, f. 117.

¹⁴⁰ *Të korrumat*, po aty, f. 118.

- “*Husarët n’Adriatik*”: “**O det i bekuem, sa i madhnueshëm je, sa e madhe asht mirsija jote, ti lidh të gjitha qytetet e botës, bashkon të dashunit, miqtë dhe armiqtë**”¹⁴².

Veç këtyre formave, dëshmohet prania e tekstit biblik-ungjillor në formën e informacionit historik, të figurshmërisë letrare e gjuhësore, deri në shkallën e gjedhes së figurës letrare.

7. Në shkallën e lexicon-it gjuhësor:

Në nivelin e izoglosave dhe të fjalëve-çelësa teksti biblik është dhe më i pranishëm dhe ka rolin e indit në gjithë veprën e Migjenit: pamjet e mesianizmit, trajtat e mbinjeriut, idealizimi i shpëtuesit të botës dhe përgjithësisht i misionit të njeridashës (“*Shkodra, Ballkani, Europa, bota mbarë asht e sëmurë prej këtij akrobacioni dallëndyshuer*”)¹⁴³, kulla e Babelit, dy natyrat e Krishtit (njerëzore dhe hyjnore, siç debatohej në koncilet e para të krishterimit legjitim), dy pamjet e Milloshit, ferri ngushëllues (“*pash më pash due me i ra ferrit*”), “*historia e njenës nga ato*” dhe debati i gjatë në krishterimin e hershëm se nga ç’mëkat e kishte çliruar Jesui Maria Magdalenën (nga prostitucioni apo nga gjykimi i padrejtë)¹⁴⁴. Mund të provohet se kufizat biblike dhe ungjillore gjenden në veprën e Migjenit deri në shkallën e citimit protokollar, njësoj si në shkrimin akademik.

Pothuajse nuk ka poezi a prozë të Migjenit ku të mos jetë i pranishëm leksiku përveçues i ligjërimit ungjillor dhe liturgjik. Në këtë rast merret në vlerësim vetëm leksiku libror i këtyre ligjërimeve, kurse leksiku popullor, i përfutur në rrugë gojore, nuk është veçuar. Dhe prapë se prapë kjo mund të jetë **prerja më ndërthurëse** e veprës së Migjenit me tekstin biblik-ungjillor:

Teksti biblik-ungjillor si citim (në shkallën e protokollit), si terminologji, si leksik, në nivelin e sintagmës.	Poezia / skica ku gjendet tek Migjeni
<i>Kulla e Babilonit - (“për me ndërtue Kullën e Babilonit”)</i>	“ <i>Parathana e parathanieve</i> ”
<i>Shejtni/shenjtim (“që plakun e lamë në “shenjtinë” e tij”)</i>	“ <i>Na t’birt e shekullit të ri</i> ”
<i>Satan/satanik (“e gota e turbullt, gota satanike”)</i>	“ <i>Poema e mjerimit</i> ”
<i>Farisejt (“të cilt në mënyrë pompoze porsi</i>	“ <i>Poema e mjerimit</i> ”

¹⁴¹ *Studenti në shtëpi*, po aty, f. 134-135.

¹⁴² *Husarët n’Adriatik*, po aty, f. 191.

¹⁴³ “Migjeni - Vepra”, skica *Të fala nga fshati*, Cetis 2002, f. 220.

¹⁴⁴ Shih: *Shkrimet e krishtere greke*, Shtojcë, f. 415-416.

<i>farisejt</i> ”; posi <i>farisejt</i> i bijnë lodertinë)	
<i>Blasfemi, shejtni, lutje, zhgun</i> (“shkëlqen <i>shejtnia</i> mbi <i>zhguna</i> ...”)	“Blasfemi”
<i>Kryqzuem</i> (“ <i>Hekrat e kryqzuem</i> dhe <i>ndërgjegj’ e eme</i> ”)	“Kanga e të burgosunit”
<i>Kryqzuem</i> (“ <i>Shpirt i kryqzuem, marrzi e vulosun</i> ”)	“Trajatat e Mbinjeriut”
<i>Parathanun</i> (“një agim i pritun, <i>dit’ e parathanun</i> ”)	“Trajatat e Mbinjeriut”
<i>Shpëtim</i> (“se nesër do vdesin ... <i>Vall! A ka shpëtim ndokund?!</i> ”)	“Vjeshta në parakalim”
<i>Kalesë</i> (<i>pashka, kalimi</i>) (“ <i>ma la der’ vonë kujtimin, kujtimin e ftoftë të kalesës</i> ”) ¹⁴⁵	“Kanga skandaloze”
<i>Ferri</i> (... <i>pash më pash t’i bij ferrit</i>)	“Kanga skandaloze”
<i>Rruzullimi</i> (“veton rreth <i>rruzullimit</i> ”)	“Rezignata”
<i>Lter</i> (“ <i>Vall, shpirt i therun ... fli e një lterit të ri</i> ”)	“Shpirt i ri”
<i>Pëllumb</i> (“ <i>O shpirt! Pëllumb</i> i giorë ...”)	“Shpirt i ri”
<i>Apoteozë; Tymnore (temjan)</i> (“ <i>n’apoteozën e hekurit; shpirtënt përshkohen në tymnore</i> ”)	“Kangët e Përndimit”
<i>Shuguruem</i> (“ <i>bajnë të fala dhe me thanë vendeve të shuguruem</i> ”)	“Shpirtënt shtegtarë”
<i>Priftën</i> (“ <i>Por do të ketë karnera / dhe do të ketë poetën/ gjithashtu dhe priftën</i> ”; <i>Dhe prifti ka me thanë</i>)	“Rima e tretun”
<i>Credo</i> (“ <i>besojma</i> ” e krishterimit): (“ <i>e me një credo</i> gëzojnë qiellën me çagjë e të tymuem”)	“Shpirtënt shtegtarë”
<i>Purpure, purpuer; Apoteozë</i> (“ <i>rrezash purpure</i> dhe <i>jetëdhurimi</i> ”)	“Sonet pranveruer”
<i>Purpuer</i> (“ <i>me kuqim e tiza purpuer</i> ”)	“Z. B.”
<i>Parathanse</i> (“ <i>një heshije parathanse</i> zemrën don të më përpijë”)	“Një natë”
<i>Lutje, lutem, perëndi</i> (“ <i>Të lutem, o perëndi</i> ”)	“Lutje”
<i>Ringjallje</i> (“... <i>po, një ringjallje</i> mbi të vjetra kalbsinat”)	“Hidhet e përhidhet”
<i>I mallkuem</i> (“ <i>Së paku të më shajnë: i mallkuem</i> ”)	“Vetmia”

¹⁴⁵ Pashka, kalimi i zemërimit të Hyjit për popullin e vet të lënduar, një prej dhjetë provave se “Unë jam Zoti yt”. Shih ndër të tjera: Sh. Sinani, *Kodikët e Shqipërisë në Kujtesën e Botës*, Tiranë, 2010, f. 601.

“ <i>Te Deum majestoso</i> ” “ <i>Te Deum laudamus</i> ”	“Tragjedi apo komedi”
Moll’ e ndalueme (“I undshëm e zhelemel ec ngadalë përbri dyqaneve plot “ molla të ndalueme ” (prallë biblike”).	“Moll’ e ndalueme”
Të dëbuenit: (“Eni tek unë ju të dëbuenët e të përbuzunit e këtij shekulli, ka thanë dikur zot’ i kësaj kishe , se tek unë do të gjeni prehje”).	“Në kishë”
Testament (“ Testamenti i dhimave të tij”).	“Vetvrasja e trumcakut”
Zoti (“ Zoti që kujdeset për zoqtë e qiellës , s’ka me i lanë njerëzit të vdesin nga uja”).	“Zoti të dhashtë”
Gjysmë njeriu, gjysmë zotni (“Mezi u gjet një gjysmë njeriu, gjysmë zotni ”).	“Programi i një reviste”
Idhujt (“Duen t’adhurojnë, po çka të ardhurojnë? Idhujt pa krena? ”).	“Idhujt pa krena”
Apoteozë (“Në shekullin e njëzetë s’ka apoteoza perëndish ”).	“Legjenda e misrit”
Krishtlindje, kryqat, Golgotha (“... gjëmojnë njerëzit nën barrën e kryqave të vet tue shkue në Goglotha”).	“Urime për 1937”
Anatema (“ Anatema, mallkime, alarme ”).	“Gogoli”
Fara, farëhedhësi (“ Çfarë fare do të mbjellish , të tillë (lashtë) do të korrish”).	“Të korrinat”
Apokaliptik (“si me dashtë me marrë me të mirë një përbindësh apokaliptik ”).	“Të korrinat”
Prostitutë, aureolë	“Historia e njenës nga ato” ¹⁴⁶
Shpëtim (salvim): (“... mbytej e shpirti i tij bërtiste: aman, shpëtim! ”).	“Pak poezi”
Ati ynë, uratë (“ Ati ynë, bukën e bardhë na fal ... Uuu, kjo prallë asht shumë e gjatë... Sa mirë e di Zefi uratën? ”).	“Bukën tonë të përditshme falnae sot”
Besimi, mbinjeriu, Mesia: (“... pesimist nuk jam, se besoj në një fuqi të njeriut, besoj në mbinjeriun! (tue mendue kështu në vesh më	“Të fala nga fshati”

¹⁴⁶ Kështu dhe në përkthimin serbisht: *Istorija jedne od njih*.

<i>tingëllojnë fjalët e dikujt: “Besimi yt të shpëtoi”</i> ¹⁴⁷ .	
Amshimi: “Ç’janë një milion vjet para eternitas...”	“Vetvrasja e trumcaku” ¹⁴⁸

Në “Vargjet e lira” dhe prozat e Migjenit leksikoni biblik e ungjillor përmban veç të tjerash: anatema, apoteoza, “Ati ynë”, bekimet, biblike (prallë), blasfemia, breznitë (“brez mbas brezi / sternipa donë me mbetë”), credo (besojma), drita (“Të bëhet dritë”, “Unë jam drita e Botës” - “Εγω εινε φωτιας του Κοσμου”)¹⁴⁹, buka e shenjtë, burgu i shpirtit (“unë, djepi juej, e ndoshta vorri juej”), dreqnit (satanai, katili), e përlyeme, eternitas, farisejt, fli, flijimi (“me u ba fli”), grigjë, hyjnore, idhujt e rremë (“idhujt pa krena”), kryqat, kryqzim, kryqzuem, Këshndella, kensi, kushtimi (dedikimi), kanga e re (khs. “Besëlidhja e Re”), lajmi i mirë (“lajmi se do të shpërndahej misër ...” - khs.: “ευαγγελιον”), lajmi i keq, lteri, lumnitë, mallkimet, misri dhe “mannah”, mni, molla e ndalueme, oratoria (lutjet), parathana, parathania, priftënt, parajsja, prallë (rasë) - shembëlltyrë, përdëllimi, përunjësia, purpuer, qiellore, perëndore, ringjallja (“kangët e ringjalljes”), ragjë (raso, zhgun), shkëndija, shpëtimi/salvimi, shugurim, shuguruem, stërzane (virgjine), tymnore (themjan), testament, tempujt, virgjineshë, uratë, urdhëresat, yjet, urtësitë.

Këto janë vetëm disa prej këtyre **rrathëve gjuhësorë** që vijnë prej tekstit biblik dhe kodifikojnë poezinë dhe prozën e Migjenit.

Nuk janë të pakta rastet kur veprën e Migjenit e ndërmjetëson filozofia bashkëkohore europiane, sidomos ajo gjermane: F. Nietzsche¹⁵⁰, A. Schopenhauer dhe të tjerë. Ndodh në poezinë e Migjenit që autori i tekstit të parë të mos përmendet, si:

“Pak dritë, pak dritë, o mik, o shok, o vlla”,
varg që në gjermanisht do të përkthehej me fjalët e njohura të Goethe-s:
“Mehr Licht! Mehr Licht! Mein Freund, mein Bruder!”¹⁵¹

¹⁴⁷ Mendimit se Mbinjeriu tek Migjeni përfaqëson një formë të krishterimit modern i përmbahet dhe Гертруда Эйнтрей, në: Творчество Мидьени, Ленинград 1978, st. 15-16.

¹⁴⁸ Prozë e shkurtër në dorëshkrim, ruhet në Muzeun Historik të Shkodrës (botuar dhe në: Migjeni, “Vepra”, f. 195).

¹⁴⁹ Khs. Ungjilli sipas Mateut, 5:14: “Unë jam drita e botës”.

¹⁵⁰ Për një krahasim më të hollësishëm ndërtekstor me veprën e F. Nietzsche-s shih: “The Death of God”, në: “The Gay Science”, Cambridge University Press, 2002, p. 109-110, 119-120, 199-201.

¹⁵¹ Me të njëjtën thirrje do të mbyllej jeta e arqipeshkvit Vinçenc Prennushi më 1947.

Shpesh ngjan se Migjeni, përmes ligjërimit liturgjik, më shumë synon ta fshehtë apo ta shmangë vetveten, se ta zbulojë.

Migjeni u pohua si poet ”*jashtë rendit*”: përtej kufijve të shkollave, përtej preferencave të kohëve, përtej receptimeve të shmangura. Botimi i parë i ”*Vargjeve të lira*” nuk qarkulloi (ende nuk është sqaruar nëse e ndaloi censura apo ishte vetë autori që e ndaloi); një botim i vitit 1956 gjithashtu u ndalua; thujse në të gjitha botimet janë bërë redaktime dhe po ashtu përpjekje për ”*disiplimin ideologjik*” e të kuptimit të kumteve. Por Migjeni është ai që gjendet përtej prizmit: të gjitha mospërputhjet e mospajtimet vijnë prej universalitetit të veprës së tij, por më shumë prej prizmit që studiuesit vendosin shpesh midis saj dhe vetes.

Në gjithë letërsinë e Migjenit ka dhimbje njerëzore dhe pafuqi për ndryshimin e fatit të botës. Por jo në formën e një hetimi filozofik, më shumë në frymën e atij grupimi shkrimtarësh që u quajtën ”*Lost Generation*”¹⁵², për shkak se pikëllimi botëror ishte shprehur në humbjen e trishtueshme të përmasës së të ardhmes. Përmbysja e estetikës klasike të shkrimtarëve realistë, romantikë, sentimentalistë, simbolistë, shqiptarë e europianë, sipas shumë gjasash erdhi prej një frymëzimi që humbjen e shihte tek vetja dhe shpëtimin diku jashtë, në mënyrë të papërcaktuar, ashtu si ”*brezi i humbur*”. F. Nietzsche dhe Schopenhauer janë referenca të drejtpërdrejta në tekstin e Migjenit; Dostojevski, A. Rimbaud¹⁵³, Th. Carlyle dhe G. Leopardi janë përmendur shumë herët si autorë me bashkëprejje poetike me të¹⁵⁴. Ndërkaq shkrimtari serb Borisav Stanković me ”*Nečista krv*” dhe kroati Miroslav Krleža janë përafuar në dy dekadat e fundme, ndonëse për një problematikë të ”*komunikim-korrespondimit të veprës së Migjenit me ngjarjet letrare të kohës në Ballkan e në Europë*” ishte folur shumë më parë¹⁵⁵. Në një prej ditareve të kohës, mbajtur nga një prej miqve të afërm seminaristë të Migjenit, poeti çek *Bertas Viček – edhe ky fatalisht i dënuar nga sëmundja për të pasur jetë të shkurtër - si dhe poema e tij ”Revoltë e vetmisë”* ishin nga më të preferuarit për të. Vetmia, trishtimi, vdekja, dhe dukuri të tjera metafizike, ishin pjesë e letërsisë së *brezit të humbur*. Një prirje e fundme është shpjegimi i gjithë veprës së Migjenit me instinktet, psikanalizën, seksualitetin e perealizuar,

¹⁵² ”*You are all Lost Generation*”. Kjo fjali, thënë E. Hemingway-t prej Gertrude Stein në vitin 1924, më pas u bë kryeshenja e brezit që e kishte humbur besimin tek bota dhe u përpoq të mbronte njerëzoren (pikëllimin, dëshpërimin, dhimbjen, humbjen), në kohën kur njeriu nisi të bëhej i padashur në letërsi.

¹⁵³ Mensur Raifi, art. cit., f. 221-222. Idem: *Tri moderna albanska pesnika: Ljasguš Poradeci, Fan Noli, Miđeni*, Društvo književnih prevodilaca Kosova, 1987. Gjithashtu Luan Rama, *Udhëtimi i mbramë i Arthur Rimbaud*, Tiranë, 2010.

¹⁵⁴ Q. Draçini, *Vepra poetike e Migjenit*, në ”Fryma”, 1944/3-4.

¹⁵⁵ Shih Ali Aliu, art. cit., f. 29.

sëmundjen. *Përshkrimi i erotikës brendapërbrenda mureve të mbyllura të një shtëpie të ashpër patriarkale, "arkapijat" e së cilës Migjeni ka dashur t'i hapë tjetërkund, por së cilës këtupari ka vendosur t'i heqë "bragashat", është një himn incestual*¹⁵⁶.

E sigurt është që në Arkivin e Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë, ndryshe prej shkrimtarëve të tjerë të së njëjtës kohë, nuk ka studime të rezervuara, të mbetura në dorëshkrim, veç një artikulli të Gertrude Entrejtit, *Për natyrën e simboleve poetike në krijimtarinë e Migjenit* [Энтрети, Гертруда: О природе поэтических символов в творчестве Мигрени, 15 fl.], si dhe të një studimi gati monografik prej 46 fl., që do të ishte pjesë e një historie letërsie tërësore, gjithsej me mbi 400 fl. (*Materiale të historisë së letërsisë*, pa autorësi të njohur). Monografia e Sefedin Fetiu, me titull *Vepra e Migjenit dhe kritika e saj* (1984), nga disa studiues cilësohet e pa përfunduar. Gjithashtu pak është e njohur për lexuesin parathënia dhe shenjimët shpjeguese në botimin që iu bë veprës së Migjenit në Beograd në vitin 1963, me titull *Migjeni - poezi e prozë*, si dhe të botimit tjetër, po serbisht, me titull *Prekinuta melodija* [*Melodi e këputun*], Beograd 1969. Botimi tjetër, *Midjeni*, i vitit 1958, në latvisht [*latviešu*] mbetet gati i panjohur. *Jeronims Stulpāns i Muzgut të perëndive të stepës* përktheu në gjuhë lituane poezi e prozë të Migjenit dhe të P. Anteos-it, *grekut të vjetër të Institutit Gorkij* [*J. Stulpāns tulkojis Midjeni dzeju un prozu P. Anteja poēmas*]. Më 1958 një botim i veprës së poetit u bë dhe në letonisht, me titullin *Midjeni. Izlase*. Në serbisht njihet dhe një botim me titullin njësoj si të origjinalit, *Slobodni stihovi* [*Jedinstvo*, 1968]. Në rumanisht dekadat e fundme vepra e tij u botua me titullin *Migjeni - "un uragan care s-a oprit"*¹⁵⁷ - *Migjeni, një uragan i ndërprerë*. Me shumë interes do të ishte njohja me tezën e diplomës të shkrimtarit D. Agolli, mbrojtur në gjuhën ruse nën drejtimin shkencor të albanologes së mirënjohur Agnia Desnickaja, me titull *Poetika e vargjeve të lira të Migjenit*, një studim rreth 100 fl., që ruhet pranë universitetit Zhdanov në Petersburg, ku shkrimtari kreu studimet. Botimet që i janë bërë veprës së Migjenit [1936, 1944, 1954, 1957, 1961, 2002], megjithatë, kanë lënë të hapur jo vetëm problemin e interpretimit, por dhe të tekstit vetë.

Në vend të përfundimeve

"*Vargjet e lira*" dhe prozat e Migjenit kanë simetri të dukshme me tekstin biblik-ungjillor, i njohur si "*Great Code*" apo "*Code of Codes*" për

¹⁵⁶ Gentian Vyshka, *Neurotizmi, incesti dhe ndjesia e fajit në një prozë të Migjenit*, "Revista mjekësore", nr. 3, 2012, f. 21-27.

¹⁵⁷ U botua nga revista "Feedback", Rumunia 2007.

gjithë historinë e letërsisë botërore¹⁵⁸. Kushtëzimi i veprës së Migjenit me tekstin biblik, përveçse në pamjet e mesianizmit, mund të verifikohet në disa shkallë: **1. Në shkallën strukturore:** njësitë përbërëse të “*Vargjeve të lira*” dhe analogjia me “*katërlibërshin*” - “*tetravangjel*”, katër Ungjijtë në “*Besëlidhjen e Re*”. Sikurse dihet, është në traditën e “*Shkrimeve*” numërtimi i librave dhe emërtimi i tyre sipas njësive nënstrukturore (“*Pentateuche*” - “*Pesëlibërshi*”, “*Libri i Moisiut*” në “*Besëlidhjen e Vjetër*”). Poezia e vetme jashtë cikleve që kishte botimi i parë (1936) kanë analogjitë e tyre me pjesë gjegjëse të Shkrimeve: “*Parathënia e parathënies*”, gabimisht e interpretuar si “*Preambole dei preamboli*”, në fakt ka ndërtimin e vet paralel me “*Canticum canticorum*” dhe në tërësi është krijuar si model ligjërimi profetik, duke ruajtur kuptimin “*Profecia e profecive*”. **2. Në shkallën konceptuale:** në radhë të parë cilësia e vërtetueshme e **karakterit sinoptik** të “*Vargjeve të lira*” dhe e prozave, krejt analoge me karakterin sinoptik të tre ungjijve sinoptikë (sipas Matthew-t, sipas Mark-ut dhe sipas Luce-s. **3. Në shkallën e mitit** (mesianizmi, “*Shkëndija*”). **4. Në shkallën e prozodisë dhe të metrikës:** **vargu pa rend metrik**, apo vargu i lirë, për të cilin është diskutuar aq shumë, vjen në letërsinë shqipe jo si një befasi, por prej një modeli zanafillës, si ai i “*Librit të Psalmeve*” dhe i “*Librit të Proverbave*”. **5. Në shkallën e pragmatikës dhe sintagmatikës:** kjo mund të provohet prej vendit që ka ligjërimi me shembëlltyra, parabola, “*pralla biblike*”. Shembëlltyra e frutit të ndaluar, e djalit plangprishës, e Shën Maria Magdalenës (“*la prostitution sacre*”, Bodeaulaire), janë vetëm disa prej parabolave të tij. **6. Në shkallën e ndërtekstit** (tekstit të brendashkruar në formë të referuar, tekstit të brendashkruar në formë sintagmatike, tekstit të brendashkruar në formë perifrastike - të parafrazuar). **7. Në shkallën e motiveve.** **8. Në shkallën e gjedhes figurative.** **9. Në shkallën e një lexicon-i gjuhësor:** mbahet në vlerësim vetëm ajo pjesë e leksikut që vjen prej kulturës librore, duke mos vështruar si objekt dhe leksikun liturgjik-kishtar të përfutur në formën e ligjërimin gojor në shqipen popullore. “*Vargjet e lira*” të Migjenit kanë “*të ardhmen udhëruese*” të ligjëtimeve biblike-ungjillore me karakter parathënës. Pyetja e tij “*Perëndi, ku je*”, nuk është një pyetje Krisht-mohuese, si pyetja e Nietzsche-s “*Ku është zhdukur Zoti*”. Mesia i Migjenit, ndryshe prej atij të Nolit, që e kërkon Shpëtimtarin dhe misionarin brenda vetes, të sjell ndër mend anën tjetër të Krishtit, Shelbuesin, të flijuarin për hir të amnistimit të njerëzimit nga e keqja. Heroi i Migjenit, edhe në pamjet e mesianizmit, është kryesisht hero i dobësisë. Kjo të kujton dy sprovat më të hershme të tij: “*Dy natyrat e*

¹⁵⁸ Northrop Frye, *The Great Code: The Bible and Literature*, New York, Harcourt, 1982; Idem, *The Secular Scripture: A Study of the Structure of Romance*, Harvard University Press, 1976.

Krishtit”, si hartim shkollor në seminarin teologjik në Manastir dhe “*Dy natyrat e Milloshit*”, skicë letrare intime e së njëjtës kohë.

SUMMARY

THE BIBLICAL TEXT IN MIGJENI'S WORK

The “*Vargjet e lira*” [*Free Verses*] and the prose of Migjeni have an apparent symmetry with the evangelical and biblical text, which is known as the “*Great Code*” or the “*Code of Codes*” in the history of world literature [Northrop Frye, “*The Great Code: The Bible and Literature*”, New York, Harcourt 1982; Ibid., “*The Secular Scripture: A Study of the Structure of Romance*”, Harvard University Press 1976.]. Besides in the sights of Messianism, Migjeni’s work is concurrent with the biblical text also by the following perspectives: **1.** At the structural level: the constituent units of the “*Free Verses*” and the analogy with the “*Four Volumes Book*”, mind “*Four Gospels*”, four Evangels in the “*New Testament*”. As it is known, it is in the tradition of the “*Scriptures*” the numbering and the naming of them according to their relative substructural units. [*Pentateuque*”, “*The Book of Moses*” in the “*Old Testament*”]. The only poetry off the cycles contained by the first edition [1936] have their analogies with the relevant parts of the Scriptures: “*Preface of the Prefaces*”, erroneously interpreted as “*Preambole dei preamboli*”, actually has its parallel construction along the “*Canticum Canticorum*” and the whole pattern is created as a prophetic discourse, maintaining the meaning as in the “*the Prophecy of Prophecies*”. **2. At the conceptual level:** In the foremost, the verifiable quality of the synoptics of the “*Free Verses*” and the prose is analogical with the synoptical character of the three synoptical evangels [as to Matthew, Marc and Luce]. **3. At the mythical level:** the Messianism, “*Shkëndija*” [*The Spark*] - parable of the *Prodigal Son*. **4.** At the level of prosody and metrics: the metrics-less verse, or the free verse, which has been discussed so much, comes in the Albanian literature by no surprise, but as an originary model, such as found in the “*Book of Psalms*” and the “*Book of Proverbs*”. **5.** At the level of pragmatics and syntagmatics: it can be proved from the position of the discourse with parables, parables, “*Biblical Tales*”. The image of the forbidden fruit, the prodigal son, of St. Mary Magdalene (“*la prostitution sacre*”, *Bodeaulaire*), are just some of his parables. **6. At the intertextual level** (the text inscribed in the form of reference, the text inscribed in syntagmatic form, the text inscribed in paraphrases form, paraphrased). **7. On the scale of motifs:** Babel tower, forbidden fruit, resurrection, transfiguration. **8.** In the scale of artistic

archetypes, artistic patterns. **9. In the scale of a linguistic vocabulary:** it is assessed only the part of vocabulary deriving from the “book culture”, without seeing the ecclesiastical-liturgical vocabulary obtained in the form of oral discourse coming from the Albanian folk. The “*Free Verses*” of Migjeni contain the “*future progressive and mandatory*”, which is characteristic of the evangelical-ecclesiastical discourses with introductory function. His question “*God, Where Are You?*”, is not a Christ-denying one, as the Nietzschean “*Where Is God Gone?*”. Migjeni’s Messiah, differently from Noli’s, that searches from within for the savior and the missionary, brings in mind the other side of Christ, the Redeemer, sacrificed to save the mankind from evil. Migjeni’s hero, even in the images of Messianism, is mainly a hero of weakness. This is reminiscent of two earlier trials to his “*Dy natyrat e Krishtit*” [“*The Two Natures of Christ*”], prepared as an essay for the theological seminary in Manastir [Bitola, place], and the “*Dy natyrat e Milloshit*” [“*The Two Faces of Millosh*”], presented as a literary sketch at the time.

